

K I N C S E S T Á R

8

320 856

A

MAGYAR PARASZTSÁG
TÖRTÉNETE

ÍRTA
SZABÓ ISTVÁN

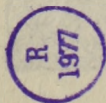
BUDAPEST, 1940

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113271

TARTALOM.

	Lap
1. Parasztság — jobbágyság	3
2. Az egységes jobbgyosztály kialakulása	9
3. A középkori magyar jobbágy	14
4. Parasztpolgárság és hanyatló jobbágyság	24
5. A forradalom	29
6. Az örökös jobbágy	35
7. A válság kezdetei	46
8. Urbérrendezés, költözési szabadság	54
9. Az úrbér eltörlése	63
10. Szabad parasztság	73
Irodalom	79

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kiadó: Wiesmeyer Emil.

Tipográfiai Müintézet, Budapest, V. Báthory-utca 18. Telefon: 127-043.

A MAGYAR PARASZTSÁG TÖRTÉNETE

1. PARASZTSÁG — JOBBÁGYSÁG.

A „parasztság” és a „jobbágyság” a magyar történetben általában azonos fogalmat fejez ki. Ha a történeti magyar parasztnépről szólunk, arra a hatalmas nagy társadalmi osztályra gondolunk, melyet leggyakrabban a jobbágyság neve alatt szoktak említeni. Azokat, akik e társadalmi osztályba tartoztak, egyformán nevezték a multban is parasztnak vagy jobbágnak. A magyar közbeszédben nevezték őket „pórnép”-nek, „szegény nép”-nek, „falusi nép”-nek, újabban „földműves nép”-nek is. Latin nyelvű törvényeinkben és egyéb írásos emlékeinkben a latinositott „jobagio” mellett leginkább a „rusticus” és „colonus” nevekkel találkozunk, de latinul „villanus”-nak s a földesúri viszonylatban „subditus”-nak, „alattvaló”-nak is írták a jobbágyot. A „misera plebs contribuens”, a „szegény adózó nép” pedig valósággal szállóige volt a jobbágyság korának utolsó századaiban. Hogy a jobbágy megnevezése mennyire határozatlan volt, mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a törvénykönyvíró Werbőczy István a Hármaskönyvben ugyanazokban a fejezetekben hol villanus, hol jobagio, hol rusticus, hol pedig colonus neve alatt szólt róluk.

Amennyire nem kétséges, hogy e különböző elnevezések alatt egyformán a parasztság nagy társadalmi közössége értendő, annyira bizonytalan maga a parasztság fogalmának tartalma s annyira ingadozó

társadalmi jelentésének és elválasztó társadalmi határainak körülírása. Egyáltalában mi a parasztság és ki a paraszt — ezekre a kérdésekre különösen történeti viszonylatban nehéz pontos választ adni. A társadalomtudomány ma azt kívánja parasztnak tekinteni, aki önálló földművelő gazdálkodást folytat és pedig a maga munkájával. A jobbágyfelszabadítás korának magyar szakírója azt nevezte magyar parasztnak, aki „más nemesi hazafi földjét részint törvény szerinti, részint szerződési vagy engedményi s eredetileg határozott feltételek alatt műveli vagy használat (usus fructus) vagy pedig haszonjog (dominium utile) mellett”. Ez tulajdonképpen a telkes jobbágy volt, akit — ez is növelve a fogalom tiszta képének zavarait — szűkebb értelemben egyszerűen jobbágynek neveztek, nyilvánvaló azonban, hogy az ilyen mesterkéltségek elméleti keretek a történeti szemlélet számára alkalmatlanok. A jobbágy-ság nagy tömege az önálló gazdaelemen kívül más parasztelemekeket is felölelt s bár történetünkben a XIII—XIV. század óta a jobbágyságról mint egységes parasztosztályról szokás beszélni, ez osztályban kialakulása óta is mentek végbe változások, különböző fejlődési mozgalmak, amelyek arcán időnként más vonásokat domborítva ki, a jobbágyság tartalmának is más hangsúlyt adtak.

Jobbágyságunk a rendiség társadalmi alkatának az eleme volt s így a történeti szemlélet álláspontjára helyezkedve, a parasztságban azt a nagy népi medencét kell tekintenünk, amelybe tartozott mindenki a kiváltságos rendeken, a főpapságon, a főrendiségen, a nemességen s a szabad királyi városok polgárságán kívül. A rendi álláspont alapján a paraszt- vagy jobbágy-állapot fővonása a rendi személyiség hiánya s a jobbágy fölött álló úri hatalom, bár az úri hatóságot illetőleg nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a jobbágyság felső szintjén álló rétegekben mindig voltak olyan elemek, amelyek kívül álltak minden földesúri köteléken és hatóságon, de nem tartoztak a nemesség

vagy polgárság rendi körébe sem. Természetesen azzal számolnunk kell, hogy a jobbágyság paraszti társadalma a rendi szemléletben nem ölelheti fel az egytelkes és a többi szegény kismest, a nemességnek számra kétségtelenül nagyobb részét, akik pedig életforma és élet-színvonal tekintetében a parasztsághoz lennének számítandók, viszont feloleli a földesúri mezővárosok tekintélyes — esetleg céhbeli — iparos rétegét, melyet pedig városi életformája inkább a polgársághoz sorolhatna.

Ha a történeti parasztságról szólunk, az elhatárolás fenti kiegyenlítetlenségei dacára is a rendi kategóriára kell gondolnunk, mert más nézőpont alapján még nehezebben elszámolható hibák állanak elő s amellett a korszerűtlen gondolkozás veszélye is fenyegetne bennünket. A gazdasági életforma síkján például a jobbágyság, illetőleg a parasztság a mezőgazdaság népével lenne azonosítandó s tagadhatatlan, hogy a parasztság és a mezőgazdasági életforma egyszerre szoktak a gondolat síkján megjelenni. Hogy azonban a mezei gazdálkodás egyedül társadalmi jegyként a *multra* nézve mennyire határozatlan, elég arra rámutatni, hogy az említett kisbirtokos nemes maga is hasonló gazdálkodást folytatott, sőt nem jelentéktelen mértékben királyi városaink is földművelők és állattenyésztők voltak. A másik oldalon pedig azt kell tekintetbe venni, hogy a jobbágyság osztályában helyet foglaltak nem földművelő elemek is, miként a mezővárosok említett iparos és kereskedő lakosai, valamint a különböző belső udvari cselédség. A gazdasági nézőpontnál is visszásabb eredményre vezet, ha a parasztságot a múlt számára ismeretlen politikai szempontok és jelszavak alapján vennők szemügyre. Van példa arra, hogy a történetíró — századunk fordulójának korában — már a középkorra vonatkozólag „nemzeti munkaszervezetbe beosztott lakosság”-ról szolt s e lakosság alatt a jobbágyságot értve, ezt a „munkás nép” vagy a „dolgozók” neve alá foglalta. Nyilvánvaló, hogy ezek az új politikai kifejezé-

sek a multba visszaültetve rendkívül korszerűtlenül hangzanak s tárgyilag nem is alkalmazhatók, mert például a nemesség jó része, az említett kismemesség is a maga munkájával művelte a földet s a jobbágyság rétegében is mindig voltak olyan vagyonos jobbágygazdák, akik munkaadók voltak s földjeiken szolgálkkal dolgoztak.

A jobbágyság, a történeti parasztság az európai föld mai nemzeti társadalmainak kialakulásakor mindennütt megjelent s bár a jobbágyréteg számbeli aránya és jogi helyzete különböző volt s a további fejlődés során különbözőképpen bontakozott ki szerepe is az egyes társadalmakban, közös vonásuk volt, hogy a parasztság osztálya csak kifelé, más osztályokkal szemben jelentkezett társadalmi egységként, befelé különböző rétegződések osztották meg. E rétegalakulások annál határozottabb alakban jutottak kifejezésre, minél szélesebb volt a parasztság köre. A magyar parasztság hatalmas közösségében is kifejtettek a lépcsőzetes belső rétegek s a felső rétegek és az alsó elemek között mindig jelentékeny, a szélső pontokon szinte áthidalhatatlan szakadék volt. A „jobbágy” szó, mely társadalmi fejlődésünk kezdeteiben a királyi főtisztségek viselőit illette s csak fokozatosan tolódott át az egységes osztályba foglalódó jobbágyságra, tulajdonképpen tehát gyűjtőnév, mely a maga földjén szántó-vető telkes gazdákon, vagyis a szorosabb értelemben vett jobbágyokon kívül egyéb elemeket is egybefogott.

A telkes nagysága, a föld hozadékereje, a gazdaság élő és holt felszerelése, a föld művelése mellett nyíló más kereseti lehetőségek s általában a vagyoni tőke tekintetében a parasztság gazdarétegében, magában a telkes jobbágyságban is voltak jelentékeny különbségek s ezeknek megfelelően az úrbéres viszonyban élő gazdajobbágyság tömegében is különböző életszinten álló rétegek egyesültek. A parasztság közös tömegében azonban a telkes jobbágyokon, tehát a gazdákon kívül, akik különben minden parasztság alapját alkották, voltak

más parasztelemek is, melyek társadalmilag a telkes jobbágyság felett és alatt foglaltak helyet.

A telkes jobbágyság felett álló elemek mintegy átmeneti fokot képviseltek egyrészt a jobbágyság és másrészt a nemesség vagy városi polgárság között. Ilyenek voltak a kiváltságos állású s az önkormányzatnak sokszor majdnem teljességét élvező mezővárosok, az „oppidum”-ok parasztpolgárai, akik a földesúri köteléket éppen önkormányzatuk következményeként már alig érezték, rendszerint már nem is másban, mint a városra közös összegben kirótt földesúri pénzdóiban és pereik felebbezési székében. A középkori századokban a parasztság felső rétegéhez számíthatók azok a „famiális”-ok is, akik jobbágyállapotúak voltak s nemesi származású famiális társaikkal együtt a földesúr nagyobb famiálájához tartozván, elsősorban a nagybirtok igazgatását és kezelését végezték. A nagyszámú famiálisréteg, minthogy nem tudott társadalmi osztállyá kifejeződni, az újkorban eltűnt s a jobbágyállapotú famiálisok vagy a nemesség rendjébe emelkedtek nemesítések révén, vagy visszasüllyedtek az úrbéres jobbágyság zömébe. Helyeikben az újabb századokban a jobbágyság és a nemesség átmeneti állomásain a különböző személyes mentességet élvező jobbágyelemeket, a „libertinus”-okat, „manumissus”-okat, „exemptus”-okat, „agilis”-eket találjuk, akik alatt nem minden helyen és nem minden időben értették ugyanazt, de közös vonásuk volt, hogy a földesúri hatóság és a földesúri szolgáltatás terhe alól — esetleg csupán átmenetileg — kiemelttek.

A jobbágyság alsó rétegeiben elsőben is a szintén úrbéres viszonyban élő zselléreket, az „inquilinus”-okat találjuk, akiknek csupán házaik voltak s ezek mellett legfeljebb csekély törpeföldjeik. Házasszó zselléreknek nevezték őket a házatlan zsellérekkel, a „subinquilinus”-okkal szemben, akiknek házaik sem voltak, tehát más portáin éltek s a mai napszámos mezőgazdasági bérmunkásság elődeinek leginkább tekinthetők. E há-

zatlan úrbéres zsellérséggel együtt a parasztság legalsó fokain észrevétlenül, mintegy a társadalom alatt éltek a különböző szolgáló- és cselédnépek, akiket nemcsak a földesúr majorságában és kastélyában, hanem a mezővárosi polgár és a módos jobbágy portáin is szép számmal lehetett találni.

A jobbágyság nagy osztálya tehát nem egyszínű és nyugvó társadalmi alakzat volt, hanem különböző rétegekből többszörösen összetett. A rétegeződés a fejlődés természetes eredménye volt s a rétegeket továbbra is a társadalmi lüktetés ereje hatotta át. Közöttük szünet nélkül kicserélődés folyt: míg egyeseket a társadalmi emelkedés hajtó ereje feljebb emelt, másokat ellentétes erők és csapások lejjebb taszítottak. Az egyes rétegek között a nagy összefogó társadalmi kereten belül elzárkózó törekvések fejlődtek ki és néma feszültségek támadtak, melyek a nagyerejű szokásokkal szabályozott falusi életben éles vonalakat húztak meg. Az élen álló s a jobbágysághoz már lazán függő elemek közül egyesek a nemességnek és a királyi városok polgárságának rendi köreibe emelkedtek, nem hiányozván viszont az sem, hogy a jobbágysorsot nemesek és olykor polgárok is vállalták magukra.

Ha azonban a parasztság bensejében a társadalmi és anyagi erők különböző életszintet képviselő rétegalakulásokat hoztak is létre, a rétegeket egységbe foglalta a jogi kötelék, a földesúri függés és a szolgálatnak, az úri és közteher viselésének a közössége. A teher a jobbágyság különböző osztályaiban természetesen mindig különböző volt s másként alakult koronként, sőt helyenként is. E tekintetben számos tényező játszott közre, elsősorban a birtokrendszer és a jobbágysűrűség, továbbá az általános közállapotok, a kor társadalmi és gazdasági törekvései, sőt nem kis részben azok az ellentétek is, melyek a jobbágykérdésben a sokszor eltérő érdeket képviselő nagy- és kisbirtokosok között lappangva vagy nyíltan támadtak. Különböző tényezők találkozásai vezettek a parasztság felkeléseihez is, melyek ná-

lunk éppen úgy, mint más országokban, nem szervezett mozgalmak gyanánt robbantak ki s bennük rendszerint a társadalmi fejlődés által régóta halmozott feszítő erők lángoltak fel.

A parasztság történetének társadalmi tényezőire tehát nem csupán a parasztság tömegének bensejében lehet találni, hanem kívül rajta, az egész társadalom síkján is. A parasztság élete a történelemben nem merült ki valamely anyagi életforma kitermelésében, sem az úr és a szolgáló ellenlábás viszonyában, hanem eloldhatatlan szálakkal összeszövődött az egész társadalom életével s a parasztság történetének fontosabb állomásai az egész társadalomnak fordulói voltak.

2. AZ EGYSÉGES JOBBÁGYOSZTÁLY KIALAKULÁSA.

A jobbágyság egységes osztályának kialakulása lassú, a kortárs előtt szinte észrevétlenül maradó és végeredményben az Árpád-kori magyar társadalmi szerkezet felbomlásával együttjáró folyamat végső fejleménye volt. A jobbágyosztály tömegébe az Árpád-kori társadalom különböző szabad- és szolgálóállapotú rétegei folytak egybe s e rétegek egyes elemei kétségtelenül még a lovasnomád társadalom életébe nyultak vissza.

A steppei magyarság nomád pásztortársadalma, mint minden önálló népi társadalom, önmagában teljes lévén, nemcsak nemzetségfőkből, urakból vagy nyájtulajdonosokból állott, hanem az őket szolgálókból is. A nemes és közönséges szabad, az úr és a szolga között meglévő különbséget már ez a társadalom is ismerte. A honfoglaló nép politikai közösségében a vagyoni lépcső alsó fokain olyan szegény magyarok álltak, akik mások szolgálatára kényszerültek. Rendszerint pásztorkodtak a nyájuk mellett vagy a téli szállás körül foglalatoskodtak. Itt esetleg már földet is

műveltek s gazdájuk hadi kíséretében foglaltak helyet. Hasonló munkát végeztek azok a rabbá tett fogoly idegenek is, akiket a hadi vállalatokból hazatérő magyarok nem vittek rabvásárokra, hanem szállásaik körül megtartottak. Az ilyen idegen szolgarabok társadalmon kívül éltek, nyilvánvaló azonban, hogy gyorsan használtak a magyarsághoz s az életben, mely áthághatatlan merev társadalmi falakat nem ismer, valószínűleg hamar el is keveredtek a nomád magyar köznéppel. E nomád magyar köznépben ismerhetni fel későbbi parasztságunk legősibb magját.

A vérségi elv egyenlő alapján nyugvó, de a vagyoni erő és a társadalmi viszony különbségeinek megfelelően már tagolt honfoglaló magyarság társadalmi szerkezete az új haza elfoglalása és megszállása után átalakult. Az átalakítást Nyugat világának hatásai s az új politikai szervezet, a nomád életmód elhagyása és az állandó megtelepülés, a falvak községi rendszere és a fokozatosan hódító földművelő életforma erői irányították, tovább rétegezve és tagolva a társadalom testét. A vérségi elv helyére a tisztség és a szolgálat elve lépett s új társadalmi lépcsőzet formálódott meg, melynek felső fokain a királyi hatalom főtisztségeinek viselői, a született nemzetségi előkelőség s a főpapok, közepén a különböző szabad katonaelemek, továbbá a királyi és földesúri tisztek, soraik között szolgáló eredetűekkel, alsó fokain pedig a nagyszámú köznép, törvényeink „vulgaris”-ai állottak.

Az Árpád-kori társadalom szegény közrendűi, e korai parasztelelem közé tartozott minden szabad magyar az előkelőkön és a szabad katonákon kívül. E közrendűek korán a föld művelésébe fogtak s közülük idővel egyre többen húzódtak át a védelmet nyújtó uraság vagy a nagy urak földjére, velük mintegy bérletszerű viszonyba kerülve. Különböző személyes szabadságok birtokában voltak ugyan, de a szolgálat révén függő állapotba jutottak, rokon sorsot vállalva a szintén szolgálat viszonyában élő különböző szolgálóállapotú né-

pekkal. A szolganépek között is volt különbség: a telepeiken meghagyott, földet művelő hódítottak szolgálása adókkal megfizetett úrbéres jellegű és így enyhébb volt, mint a személyes jellegű házi munkát végző rab-szolgáké, akiknek számát a honfoglalást követő korban a nyugati kalandok zsákmányai növelték. Az ilyen szolgálélemek nem rendelkeztek személyiségükkel, de uraik a keresztyén hit hatása alatt — a leggyakrabban lelkük üdvösségéért — közülük már Szent István kora óta sokat felszabadítottak s ezek mint szabadosok vagy félszabadok foglalták el helyeiket a földesurat szolgáló népek között, az egyre növekvő szabados-réteg is hozzájárulván a szabad- és szolgálállapotú népek társadalmi különbségeinek elenyészéséhez. A különböző s latinul „liber”, „libertinus” és „servus” néven jelölt függő viszonyban élő szabad, szabados és szolganépek az Árpád-kori magyar társadalomnak kétségtelenül zömét alkották. Az „udvarnokok, várszolgák, más szolgálók, szabadosok és szolgák — írja a XIII. században a krónikás — majdnem az egész Magyarországot megtöltik.”

Az Árpád-kori társadalom szolgáló népeit, a későbbi egységes parasztság kibontakozó körvonalalaival, nemcsak a jogi viszonyok, hanem maga a szolgálat is különböző csoportokra tagolta fel. A nomád pásztor-gazdálkodás és a kötött földművelő életforma kicserélődésének lassú állomásain, külön iparos réteg nélkül, a parasztság nagy tömbje az élet szükségleteinek megfelelően megannyi foglalkozás szerint tagolódott fel. A korabeli oklevelekben szántóvetők, vincellérek, disznópásztorok, csordások, lovászok, halászok, erdőóvók, molnárok, révészek, kovácsok, kádárok, pékek, vargák, stb. külön társadalmi szerepekben jelennek meg előttünk s a foglalkozás szerint végbement tagoltság gyakran a megtelepülésben is kifejezésre jutott. Egyes falvak népe például túlnyomólag vagy éppen kizárólag szántóvető, lovasszolga, vincellér, vagy — miként a somogyi zselicségi kanászfalvak — disznótenyésztők

voltak. Ha a községben különböző foglalkozású parasztelemek települtek is össze, ezek a község kebelében rendszerint külön településrészekben tömörültek. Az úr számára rendelt szolgáltatás, mely általában terményből és munkából állott, az egyes foglalkozások természetének megfelelő volt.

A jogi viszony és a szolgáltatás szerint tagolt parasztrétegekből a XIII—XIV. században a közös jobbágyosztály tevődött össze. Az egységes jobbágyság hosszú gazdasági és társadalmi kiegyenlítődés eredménye volt. A hatalom egyre nagyobb erejére támaszkodó földesúri köteléken belül fokozatosan elmosódtak a szabad, szabados és szolgai eredet elválasztó falai s az egész földesúri tömeg ugyanakkor éles jegyekkel vált el a szabadok sokrétű társadalmából kifejlő közös nemesi rendtől. A nagy társadalmi elrendeződés idejében egyes kisbirtokos rétegek a nemesi rendbe küzdöttek magukat, mások — a nagybirtok fokozódó nyomása alatt élő szabadok — a jobbágyság osztályába hanyatlottak. Azok a szabad népelemek, melyek a jobbágyosztályba olvadtak, a földesúri hatalom alatt elvesztették kapcsolatukat a szabadok társadalmával s kiestek a vármegyében összetalálkozó nemesi közösségből. Míg ezek tehát veszítettek a nagy társadalmi fordulón, addig a szolgálteredűek nyertek rajta, elsőben is elnyerve az eddigi földesúri szabad telepések költözési szabadságát, mely az új jobbágyság közös kincse lett.

Ugyanakkor, amikor ez a társadalmi átalakulás végbement, a gazdasági életformában is eltolódások fejlődtek ki. Mivel ugyanis a különböző kezdeti ipari és kereskedelmi tevékenység a falvakból a kialakuló városokba vonult, a falvak népének foglalkozása a mezőgazdaság keretében közös formákat vett fel. Ezzel a foglalkozás és a szolgálat szerint elkülönült rétegeződés, mely még a megtelepedés korából származott, de már régen elhalványodóban volt, szétfolyt a nagy közös keretben, a jobbágy életformájának fővonása a földművelés lett.

A földesúri népeknek egységes osztálya alakulása élesen jutott kifejezésre a teher közös rendszerében. A kapuadót, mely a XIV. század első felében I. Károly pénzügyi újításai során született meg, csak földesúri népek fizették s csak jobbágy adózott az egyházi tizeddel is, melyet Szent István törvénykönyve szerint még mindenki tartozott megadni, de Albertnek a nemeseket a tized alól 1439-ben először mentesítő törvénye már a nemesek régi mentességére hivatkozhatott. A jobbágy-ságnak a királyi és egyházi lerovások foglalatában kifejezésre jutó közös sorsát és társadalmi egységét erősítette a földesúri adóknak közös rendszerben való elsimulása is s ezt a földművelésnek a jobbágy életformájában döntő szerepre jutása vonta maga után.

A jobbágy földesúri szolgáltatásainak egységes irányú fejlődését az 1351. évi kilencedtörvény tetőzte be. Ennek alapján a földesurat a jobbágy terméséből kilencedrész illette meg s e kilencedet, mely azonban sohasem volt egyetlen úri adója a jobbágy-nak, csak félezred mulva törölte el egy másik, a jobbágyfelszabadításról szóló törvény. Nagy Lajos 1351. évi kilencedtörvényét sokáig úgy volt szokás tekinteni, mint „újabb nagyon súlyos” terhet, melynek célja a földesúr bevételeinek a fokozása volt, pedig a törvény szövegében nem a jobbágy fizetési, hanem a földesúr beszédési kötelességén volt a súly, ami az előbbi céllal nem magyarázható meg. A király ugyanis a törvényben azt jelentette ki, hogy a kilencedet birtokain, kivéve a kőfalas városokat, mindenütt beszédeti; a törvény egyúttal a bárókat, nemeseket, főpapokat és egyházi személyeket is kötelezte arra, hogy a kilencedet birtokaikon jobbágyaiktól behajtsák, amit ha elmulasztanak, a király a kilencedet az ilyen engedetlen birtokos jobbágyain is be fogja a maga számára szedni.

A kilencednek a kivételt kizárni óhajtó kizárólagosságában volt a fővonása s megértéséhez tudni kell, hogy az előző években, 1347—49-ben Európa térein rettentő pusztítással szántott végig az ú. n. „nagy”

vagy „fekete halál”. A romlásban Európa lakosságának harmada pusztulhatott el s utána a paraszt- és munkásnépben mindenfelé nagy volt a hiány, keresve keresték őket s a körükben a vándorlási vágy is rendkívül megnőtt. Hogy a nagy elvándorlást maguk a földesurak és a munkaadók ne növeljék kedvezőbb szolgáltatási feltételek ígéréssel, az 1349—1351. években angol, francia, spanyol, olasz és német földön különböző szabályokat hoztak, melyekben a parasztok és munkások bérét egységesen és mindenkire kötelezően állapították meg, sőt az 1349. évi angol „Ordonance of Labourers” a kötött munkakényszert is kimondta. A magyar egységes kilenced a még jobbágyszolgáltatás rendszerében élő s nagyobb ipari munkássággal nem rendelkező, így a munkakényszer kimondására rá nem utalt s a nagy pestistől kevésbbé is sújtott Magyarországon ugyanazt a célt szolgálta: csökkenteni annak lehetőségét, hogy a földesurak a jobbágyokat kedvezményekkel és eltérő feltételek állításával egymástól elvonják. Ha tekintetbe vesszük azt is, hogy az 1351. évi törvénykönyv egészében a nemes, tehát a közép- és kisbirtokos tömeg sikere volt, arra is következtetni lehet, hogy a jobbágytartozás egyenlősítése elsősorban a kevés jobbágygal rendelkező s a nagybirtokkal szemben a jobbágyért folyó küzdelemben minden tekintetben hátrányos helyzetben levő kisbirtokosság érdeke volt. A jobbágyság sorsa a nagy uradalmak és a kisnemesi birtok érdekeinek ütköző pontjába a történelem folyamán még más alkalommal is beleesett.

3. A KÖZÉPKORI MAGYAR JOBBÁGY.

A jobbágyság egységes — helyesebben inkább: közös — osztályának kialakulása a XIII. században indult meg s a XIV—XV. században ment végbe. Az új jobbágyosztályt a nemesi renddel sokáig összekötötték a multból örökölt szálak s tőle élesebben csak a XV.

században, a köznemesség politikai hatalomra jutásával s nemesi állásának ennek következményeként történt szilárdabb megvonásával vált el. A társadalmi fejlődés lassú folyamában azonban nem tűnhettek el gyors feloldódással azok a társadalmi elemek, melyekből a jobbágyság nagy tömege összerakódott. A XIV. században okleveleinkben még gyakran olvashatunk várnépekről, udvarnokokról, sőt szolgálókról is, nyilvánvaló azonban, hogy akkor, amikor az 1351. évi törvények vagy más történeti kútfők a XIV. században jobbágyokról vagy parasztokról szólnak, alattuk — miként a kilencedről szóló 1351. évi hatodik törvénycikk világosan ki is fejezi — minden földesúri népet érteni kell, tehát tekintet nélkül azok eredetére. A korábbi állapot már csak halványuló emlék, amely fölött a jobbágyosztálybeliség új boltozata épült meg s a jobbágyi állapot fogalma felölel minden társadalmi elemet, amely kívül maradt a nemesség rendi keretein s a királyi városok falain.

A jobbágy sorsa összeforrott a földdel, mely az ún. jobbágytelek — „mansio”, „fundus”, utóbb már általánosan „sessio” — rendszerében lett birtoka. A telek alatt nem csupán a községbeli házas belső telket kell érteni, hanem együtt vele a község határában fekvő szántóföldet és kaszálórétet, továbbá a közös legelőben és erdőben való megfelelő részesedés jogát is. A föld ura a király, az egyház vagy a nemes birtokos volt, akinek a jobbágy a telek birtokáért különböző szolgáltatásokkal tartozott, a telket azonban szabadon élte, birtokából ok nélkül nem volt kimozdítható, gyermekei örökösödtek benne s özvegye is megtartotta azt. A telken szerzett javaival a jobbágy szabadon rendelkezett s azok csak akkor szálltak a földesúrra, ha magtalanul halt meg, sokszor azonban egyes jobbágyközösségek tagjai a végrendelkezés jogát is megszerezték. A telekilletményt az igyekvő és vagyonosodó jobbágy a helybeli pusztatelkekből vagy a környékbeli idegen földeken bérletekkel növelhette s irtásföldeken és

szőlőhegyeken, melyeket saját munkájával tett termővé, a telek birtokánál kötetlenebb „proprietás”-t szerzhette s ezt rendszerint a földesúr engedélyével el is adhatta. A telekrendszer más országokban is uralkodó formája lett a kor parasztbirtokának, de a földesúr és a jobbágy, valamint a jobbágy és a telek viszonya természetesen különböző volt.

A jobbágytelek, mivel felosztásának nem állottak útjában tilalmak, mint utóbb némely országokban, fél-, harmad-, negyed-telekre vagy még kisebb részekre hasadhatott szét. Az ilyen résztelkeket nem tekintve, maga a telek egysége, az egész telek is egészen különböző nagyságú volt. A nagyság mértéke a telekhez tartozó szántóföld kiterjedése volt, e tekintetben pedig a helyi körülmények, elsősorban a föld minősége következtében tarka összevisszaság fejlődött ki. Általában az egész telek szántóföldje a 20—30 hold körül mozgott, de a XV. században egyformán található a 10 holdat alig meghaladó vagy a 70 holdat elérő telek is. Bár az egyes telkek nagysága között egy-egy községen belül is különbségek lehettek, a jobbágytelek ily különbségekkel is a parasztbirtok általános egysége volt s minthogy a középkorban a földesúr saját majorsági gazdálkodása még fejletlen volt, uradalma értékét is elsősorban a jobbágytelkek számbavételével lehetett kifejezni. A birtokos úr a telkeket egyesével is elzálogosította vagy eladta s az örökösök családi osztályozások alkalmával maguk között szétosztották. Ha a telek üres, elhagyott volt, természetesen jóval csekélyebb értékű volt, hiszen a munkáskéz nélkül parlagon heverő gyümölcstelen holt föld volt. A XV. század második felében egy bodrogmegyei perben a lakott telket 1, a pusztát $\frac{1}{2}$, sőt $\frac{1}{4}$ márkában vették fel s egy másik XV. századi perben, melynek a tárgya — Ugocsa megyében — a szomszéd birtokos által más földjére történt telepítés volt, az egyezségben a föld birtokosa egynegyed arányban részesedett a telepítő háromnegyedével szemben.

Mindannak a szolgáltatásnak, amellyel a jobbágy földesurának tartozott, a telek volt az alapja és kulcsa. E szolgáltatások országosan egységes központi magjává Nagy Lajos kilencedtörvénye a termésből fizetendő kilencedrészt, a „nona”-t tette, a törvény követelménye azonban csak lassan ment át az életbe, egyes helyeken meg sem honosult, más helyeken pedig ahol bevezették, utóbb elsorvadt, leszállott tizenkettedre is, esetleg átalakult meghatározott termény- vagy éppen pénz- és munkaszolgáltatássá. Az ingadozások ellenére is félezreden át a kilenced volt a jobbágyság legegységesebb és legjellegzetesebb adója, ez volt a törzs, amihez a többi földesúri szolgáltatás fonódott. E különböző szolgáltatások vidékenként egészen elütőek voltak, alkalmazkodva a vidék természeti sajátságaihoz és a föld adományaihoz. A természetben szolgáltatott ú. n. „ajándék” leggyakrabban ismétlődő tárgyai a kenyér, sajt, vaj, tojás, tyúk, bárány, de nem ritkán vágómarha, hizott disznó, vad, hal stb. volt. A természetben fizetett szolgáltatáshoz a pénzbeli „cenzus” járult, mely telkenként 20 és 100 dénár között mozgott s a helyi hagyományoknak megfelelően itt-ott különböző pénzbeli járulékokkal, mint pl. erdélő-, fahordó-, rét-, abroncs-, fű-, ködmön-, csónak-, kasza-, rák-, vaj-pénzzel stb. egészült ki, melyek vagy különleges jobbágyjogositványok, mint makkoltatás, szőlőtermelés, rákászat ellenszolgáltatásai, vagy valamely előbb természetben kívánt adózás vagy különleges robotolás pénzbeli megváltásai voltak. A jobbágy robotmunkáját a földesúr főleg a vára vagy kastélya körül fekvő, de falvai területén is fellelhető majorsági földjeinek megművelésére, továbbá fuvarozásra, a vár karbantartására, utak, hidak, malmok javítására fordította. A robot, az „úrdolga” az idők folyamán egyre gyarapodott, ekkor, a középkor végső századaiban azonban még nem volt terhes, mivel a földesúri majorgazdaság még csekély terjedelmű volt. A bazini uradalomban s a szentgyörgyi grófok más örökös birtokain 1425-ben 791 jobbágy-

telket számoltak össze s e telkek szántóját 15—20.000 holdra lehet tenni, e parasztfölddel szemben pedig a majorsági föld 17 ekényi szántó, 508 kaszányi rét és 49 ekényi erdő volt, vagyis a 2550 holdnyi szántóból — a királyi eke 150 holdjával számítva — három hold munkája esett egy jobbágytelekre, nem véve figyelembe a zsellér-robotot s az esetleges bérmunkát. Mindezen földesúri terhek alól az úr birtokára költöző új jobbágyok bizonyos ideig — rendszerint 10 vagy 12 évig — teljesen vagy nagyobb részben fel voltak mentve s azért az ilyeneket „liber”-nek vagy „exemptus”-nak nevezték.

A földesúr keresményéből a földesúron kívül a királyi hatalom és az egyház is részt kért. A király Károly Róbert adóreformja óta a „lucrum cameræ” helyébe állított, de tovább is így nevezett 15—30—60 dénáros kapu- vagy telekadót szedte a jobbágyon. Az adódénárokat gyakran maguk a birtokos urak gyűjtötték be s nem ritkán eszközöltek ki népeiknek mentességet, ezáltal a maguk részére tartva meg a jobbágy gazdasági erejét. A telekadó helyébe Mátyás 1467-ben az eddigi mentességek érvénytelenítésével a „királyi fiskus adó”-ját hozta be, de ez egyenes adó mellett fizetni kellett az eleinte csak alkalmilag kivetett, a XV. században azonban szinte állandósult egy forintos rendkívüli hadiadót, a „subsidium”-ot is, mely így az előbbi fölé nőtt s rendszerint szintén a földesúr kezén keresztül jutott el a királyi kincstárába. A nemeseket nem terhelő pénzdó mellett olykor a jobbágy munkaerejét is igénybe vette a királyi hatalom, elsősorban a királyi várak építéséhez és javításához. Zsigmond hadi újításai óta előbb a földesurak által jobbágytelkeik arányában kiállítandó „telekkatonaság”, majd a század második felében a zsoldos had keretében a katonáskodás terhéből is részt vállalt a jobbágyság s ez sok egyéni sors előtt nyitotta meg a gyors társadalmi emelkedés pályáját, anélkül, hogy e teher a jobbágyságra, mint osztályra különösebben nehezedett volna.

Az egyház a jobbágytól termése tizedét kérte el s bár a XV. század óta a törvényekben sűrűn megismétlődtek a tized behajtásának eljárását szabályozó artikulusok, a panaszok, melyekre főleg a késedelmes tizedelés vagy a pénzbeli megváltás követelése adtak okot, nem némultak el. A tized ügye robbantotta ki Erdélyben 1437-ben az első jelentékenyebb parasztforrongást is, mely azonban csak a felső Tiszántúlon találva visszhangra, elszigetelt maradt és a kezdeti sikerek után kudarccal végződött. A táborba szállt jobbágyok az uraikkal folytatott egyezkedési kísérletek tanúsága szerint a tizedszedés rendezése és a terhek enyhítése mellett elsősorban a szabad költözködés zavartalanságát akarták biztosítani.

Annak megítélése, hogy a három hatalom részére teljesített szolgáltatás milyen terhet jelentett a középkorvégi magyar jobbágy számára, egyedül a szolgáltatások listájából — bármilyen változatos és terjedelmes legyen is az — következtetni még nem lehet. Nem kevésbé fontos tudni ugyanis azt is, hogy milyen volt a jobbágy gazdasági helyzete és anyagi színvonala. Tekintettel kell tehát lenni a jobbágybirtok rendszerére, a jobbágytelkek átlagos nagyságára, a jobbágygazdálkodás hozamára, a piaci lehetőségekre, az esetleges általános eladósodottságra és általában a parasztlelet mindenkori általános létalapjára, olyan körülményekre tehát, melyeket szűkszavú forrásainkban — főleg a középkor századaiban — ma már alig lehet felismerni. Tekintettel kell lenni arra is, hogy a viszonyok helyenként és koronként igen különbözőek voltak s ami egyik helyen súlyos teher volt, a másik helyen a jobbágy anyagi emelkedését sem akadályozta. A zselizi parasztok panaszaiban a XIV. században például azt olvashatjuk, hogy lovaik, sőt még kecskéik sincsenek, viszont a Károlyiak jószágán olyan jobbágyot is találhatunk, akinek 14 ökre és 24 disznója volt. A Kanihsayak egyik drávántúli jobbágyától is hatalmaskodás alkalmával 10 ökröt, 5 lovat, 10 kövér disznót és 30

köböl búzát vittek el. Az ilyen nagy jószágállomány természetesen kivételes volt, általában 2—3—4 ló, 3—4—5 ökör járt a jobbágy igájában. A jómódot nemcsak a jószág fejezte ki; így például a pécsváradi apát egyik parasztjától a XV. század első felében 60 kepe gabonát és 10 hordó bort és egy fél kepe kendert vittek el s a hatalmaskodások eseteiben az oklevelek nem ritkán értékes ruhákat és köntösöket, fegyvereket, sőt ékszereket emlegetnek a jobbágyok birtokában.

A jobbágyélet színvonal-különbségeinek mélyítéséhez hozzájárult az a körülmény is, hogy a telkek — bár volt sok pusztatelek is — lassan mégis aprózódtak s a XV. század végén teljes jobbágyságunknak már tekintélyes része élt fél- vagy negyedtelken, sőt esetleg kisebb hányadon is. Kanizsay Györgynek nyugat-magyarországi lékai részjószágán élő jobbágyai 1492-ben majdnem egyenlő arányban fél- és negyedtelkesek voltak egyetlen egésztelkes nélkül s a szentgyörgyi grófok északnyugati részekre eső nagy jószágain is sok volt a fél-, a negyed-, sőt a nyolcadtelek. Nem sokkal volt kedvezőbb a helyzet az ország keleti felében fekvő megyenagyságú világosi uradalomban sem, melynek 1769 telkes jobbágya közül csak 346 lakott egész telken, a többi már osztott telken ült, vagy egy telken osztatlanul több jobbágy élt, 3—4, olykor 5—6, sőt 8 vagy éppen 11 is. Az arány nem mindenütt volt ennyire kedvezőtlen, így az egervári uradalomban 1523-ban Kanizsay László 153 jobbágya közül 136 egész telken gazdálkodott. A telekeloszlás aránya általában jóval kedvezőbb volt, mint Németországban, ahol ekkor már sok helyen a negyedtelek volt az általánosan uralkodó. A telkes jobbágyság mellett már a középkorban sem jelentéktelen a földtelen zsellérek száma, akik alatt azonban nem egyedül bérmunkára utalt szegényeket, hanem — elsősorban a mezővárosokban — kézműveseket, diáknépet és más nem gazdálkodó elemet is érteni kell. Az abauji Szikszó mezővárosban 1521-ben 79 jobbágy mellett 85 zsellér élt; a szatmármegyei megyesi

uradalomban pedig 1512-ben 180 jobbágy mellett 80 zsellér lakott s ugyanakkor a pozsonymegyei semptei uradalomban 586 $\frac{1}{2}$ jobbágytelekre 117 zsellér esett. A zsellérség ekkor a telkes jobbágyságnak általában negyed-ötödrésze lehetett. Ennek, az ország egész lakosságához képest sem csekély néprétegnek úri adózása csekély volt, királyi adót pedig éppúgy nem fizetett, mint a földesúri várak, kastélyok, udvarházak és majorságok szolgálói sem, akik között a felső fokon uradalmi tiszteteket, az alsón pedig cselédeket, béreseket, kocsisokat találunk. A parasztélet színvonala tehát a XIV—XV. században, mint később is, széles skálán mozog az inséges szegénység és a zsíros gazdaság között, a szabad költözködés lehetősége azonban biztosítéka annak, hogy a szélsőségek között állandó kiegyenlítődés folyik.

Ha a középkor végén a magyar földön keresztül haladunk egy jobbágyfalun, legtöbbször 30—40—50 jobbágyházat találunk benne. A kis templom vagy kápolna körül sorakozó házak vízjárta vidékeken rendszertelenül, a vízmentes házakat keresve terjengenek, más helyeken útmenti két sorban vagy a belső teret körszerűen körülfogva helyezkednek el. A fundusokon egyszerű, sokszor fából rakott, paticsból vert vagy földbe mélyített putriházak állanak, melyeket a költöző jobbágy — miként a törvénybeli tilalmak jelzik — szét szokott szedni és magával vinni. Itt-ott vályogot vetnek a házépítéshez, a Dunántúlon pedig kőházakat is emelnek. A ház udvarát rendszerint kerítéssel veszik körül és a kerítésre az utca felől és hátul is kaput raknak. A ház az átlagos jobbágyszínvonalon egy-egy szobát, konyhát és istállót foglal magában, de előfordul a lakásul és ólul szolgáló közös helyiség is, viszont a módosabb portákon a házon és ólakon kívül még pincét és kamarát is láthatni az udvaron. A lakást rendszerint asztal, lóca vagy gyalogszék, a ruhákat és értékesebb tárgyakat őrző láda, esetleg még ágyszék tölti ki s a föld színén vagy emeltebb padkán, esetleg kemencében

ég a tűz. Az udvar mögött a kert húzódik a konyhára szükségesekkel és a gyümölcsfákkal. A szántó- és kaszálóföldeket a földközösségnek helyenként különböző formái szerint a határban hol itt, hol ott fogják fel vagy mérik ki, a legelőt és erdőt pedig osztatlanul használják. A föld termését és eladó jószágait a közeli vásároshely — rendszerint mezőváros — piacán értékesítik s a lepergő élet nagy eseményeit, a születést, a házasságkötést és az elmulást — minden emberi élet legnagyobb állomásait — pogány babonás és józan tapasztalati szokásokkal teszik emlékezetessé. Sokszor érik végzetes csapások, főleg a földesurak e korban gyakori villongásai vagy a táborozó katonák kihágásai következtében s ilyenkor a jobbágy érdemtelenül elveszítve jól megszolgált javait, esetleg el is szakad verejtékes földjétől.

A falu kisebb belső viszályait a jobbágyok közül való falusi bíró, a „villicus” hozta rendbe, aki a kis parasztközösség feje volt. Ő szedte be jobbágytársaitól a királyi adókat, ő állott az adókiivető és a dézsma-szedő, valamint az uradalmi tiszt oldalán, maga pedig tisztsége idejére a szolgáltatások terhe alól mentesült. A perek a földesúr bírói széke elé kerültek, minthogy — akár az angol, német, cseh, lengyel vagy orosz birtokos — a magyar földesúr is megszerezte a birtokán élő népek bírói hatóságát. Az úriszékben a földesúr vagy inkább officiálisa együtt ült a szolgabíróval vagy más megyei emberrel s a nem nemes bírótársakkal, a nagyobb bűnöket és a felebbezett pereket pedig a megye ítélte meg. A nagybirtokhoz rendszerint a pallosjog, a szabad ispánság járult, az ezt élvező birtokos úr tettenérve bárkit elfoghatott és megítélhetett a saját birtokán. A nagybirtokos azonban — esetleg egyetlen uradalomban 100—150 jobbágyfalu ura — maga nem volt személyes kapcsolatban jobbágyával, akinek élete a falu és a paraszti lét maradandó hagyományai által megvált szűk mederben folyt le.

A középkorvégi Magyarország összes lakosságának

kb. 80%-a volt magyar s így együttvéve kb. 20% esett az ország határai között élő tótság, szászság s a még vékony rétegű oláhság és ruténség, valamint más kisebbszámú idegen népelemek, elsősorban a rácok javára. Mind a magyar 80%-nak, mind a nemzetiségi 20%-nak a túlnyomó nagy többsége a parasztságot illette, így a magyar népiség története ekkor jóformán egyet jelent a magyar parasztság történetével. E kiteljesedett középkorvégi magyar parasztságban, melyhez a társadalmi állást és az életformát tekintve már most is hozzászámíthatók a jászkunok és a székelyek zöme, valamint a helyi nemesek közösségei, már régen nyomtalanul elmerültek azok az idegen népi elemek, amelyeket a magyarság részben nomád életéből a szolgarétegben hozott magával, részben itt fogadott magába az új szolgarétegben, az itteni főleg szláv néptörödékekkel történt egybetelepülése révén. Az idegen elemek a magyarság népi zöméhez képest — éppen a gyors és teljes felszívódás tanusága szerint is — különösen jelentékenyek aligha lehettek. A középkori magyar parasztság korán kiegyensúlyozott népi erőire mutat az a körülmény is, hogy benne gyorsan oldódtak szét azok a további idegen elemek is, melyek különböző irányból érkezve, még a középkor századaiban szórványok alakjában kerültek sorai közé. A magyar parasztság e nagy népi tartaléka állt a magyar felső réteg, a kiművelt egyházi és világi rend mögött, mely a XIV—XV. században a messzesugárzó magyar politikai és szellemi hatalom kiépítését végezte.

Az izmos parasztosztály bensejében mindjárt kialakulása után, még a XIV—XV. században új lassú erjedés indult meg. E folyamatot egyformán kísérték biztató és aggodalmas jelenségek, fény és árny, a XV. század végén és a XVI. század elején azonban már csak az árnyak nőttek, míg a magyar parasztság fekete éve — 1514 — egyszerre véget vetett a folyamatnak.

4. PARASZTPOLGÁRSÁG ÉS HANYATLÓ JOBBÁGYSÁG.

Azokban az oklevelekben, melyek — főleg a birto-
kosok osztozásairól szólva — jobbágytelkeket sorolnak
fel, a XIV. és XV. században nagy számban és foko-
zódó arányban szerepelnek üres vagy elhagyott, „de-
serta” telkek. Ezek a gazdáikat elveszített üres telkek
az ország minden részében, minden uradalomban, sőt
jóformán minden helységben feltalálhatók, természet-
esen különböző arányban, de így is arról tanúskodva,
hogy a jobbágyfalvak pusztásodása nem helyi, hanem
általános erőtenyező által irányított jelenség volt.

Az általános okok egyike kétségtelenül a kor vissza-
térő sok pestisjárványa volt. Az 1347/49. évi nagy halál
után 1500-ig 26 évben olvashatunk Magyarországon
pestisdúlásról s bár a pusztulás mértékéről a történeti
kútfők nem tájékoztatnak, ez a kezdetleges védekezés
miatt aligha volt csekély.

A pusztásodásnak azonban a korabeli pestisjárvá-
nyok pusztításai mellett más oka is volt, a nagy szám-
ban születő és felgyarapodó városok felszívó hatása.
A városok megszületése és kifejlődése nálunk a késői
középkorra esik s a városiasodás népi forrásai, miként
más országokban, nálunk is a parasztság tömegében
fakadtak, ez duzzasztotta meg a születő városok kere-
teit s ez táplálta továbbra is új és új elemekkel. A város
felé törekvő jobbágyot a városi szabadság vonta, mely
mindenekelőtt több személyi függetlenséget s e mellé
az élet és a vagyon számára nagyobb biztonságot, a
munka jobb gyümölcsét, magasabb életszínvonalát és
több emberséget jelentett. A város menedék volt a
parasztság számára, biztatás, hogy szorgalmával ki-
emelkedhetik a jobbágyság személyes függőségben élő
tömegéből. Az egyre gyarapodó városi keretek a pa-
rasztság értékes igyekvő elemeit vették fel s ezekkel
a parasztság kezében felhalmozódó tőke is a városba
vonult.

A középkor végső századaiban 900—950-re tehető azoknak a helységeknek a száma, melyeket Magyarországon városoknak neveznek s amelyek különböző városi jogokkal élnek. Természetesen e városok legtöbbje, az ú. n. mezővárosok nem egyebek olyan parasztközösségeknél, melyek a városi életforma adottságai és lehetőségei nélkül a városi szabadalmakban foglalt bíraskodási jogra s arra a kiváltságra tettek szert, hogy szolgálmányukat uraiknak egy közös összegben rójják le, maguk végezvén el az egyéni kirovás és behajtás feladatát. Jóllehet az így kiváltságolt mezővárosok társadalmi tekintetben nem voltak igazi városok, bíraskodási és adózási kiváltságaik mégis nagy horderejűek voltak, mert mindennemű önkormányzatnak és közösségi életformának a bíraskodási jog volt az alapja, a közös úri adó pedig elvágta azt a közvetlen szálát, mely az alattvalót a szolgáltatáson keresztül az úrhoz fűzte. E két kiváltságot ugyan, mely a királyi és a nagyobb földesúri városokéhoz képest egymagában még igen csekély, a mezővárosok nem mindegyike érte el, de a szolgálatok tekintetében az egyszerű jobbágyfalvaknál még az ilyen alantas állású „oppidum”-ok is kedvezőbb helyzetben voltak. Tekintettel pedig arra, hogy a jobbágyfalvak száma a középkorban kb. 25—26.000 volt, általában minden 25—30 jobbágyfalura esett egy város vagy mezőváros, amely magasabb életszintjével vonta magához a jobbágyfalvak szorgalmas, vagyonosodó elemeit.

Ennek a város felé tartó áramlásnak költözködési tilalom nem állott az útjában. A jobbágy költözési szabadsága törvényeinkben először a XIII. század végén jelent meg s ezután a XV. század folyamán meg-megújítva még többször bekerült az artikulusok közé, a szabadság megsértésének szigorodó megtorlásával és a jogsértések bővülő példáival. E szabályok azt az elvet fejezték ki, hogy az elköltözni akaró jobbágyot, ha ez kötelezettségeivel nincs hátrálékban, ura nem tarthatja vissza.

A költözési szabadság ismétlődő szabályaival együtt jelentek meg a törvénycikkelyek sorában a jobbágyok erőszakos elvitelét tilalmazó szabályok is, utóbb már büntetéssel fenyegetve meg a más jobbágyát jogtalanul magánál tartó vagy megszőktető földesurat. A XV. század második felében időnként fel is függesztették a költözési szabadságot. A fennmaradt adatok tanúsága szerint ekkor a jobbágyfalvak telkeinek 50—60%-a már általában az egész országban elhagyottan pusztán állott. A jobbágyért nyilvánvalóan erős érdekek harcoltak: az anyagi eszközt a király éppúgy tőle várta nagy terveihez, mint a nagy úr a renaissance világi pompájához s a közép- és kisbirtokos életszintje fenntartásához. Ez érdekek harcában hányódott a jobbágy sorsa, a XV. század folyamán egyre növekvő terhekkel és a költözési szabadság lassan, de észrevehetően közelítő válságával.

Ez a válság a XV. század végén az ország parasztnépének immár egyötödét a különböző szabadságokkal élő városokban találta. A zömük természetesen mezővárosokban élt s azok a jobbágyok, akik itt találtak otthonra, tulajdonképpen szabad bérlőnek vagy éppen parasztpolgárnak tekinthetők. Ha ugyanis az oppidum jobbágyai az alacsonyabb szabadság fokán fejenkénti, de egyre inkább pénzbeli cenzusban egyeségesülő szolgáltatással adóztak uraiknak, akkor helyzetük — mint-hogy egyébként szabadok voltak — a szabad bérlőével volt közös. Ha pedig a magasabb fokon álló mezőváros parasztközössége egy összegben megállapított szolgáltatást fizetett az úrnak, akkor a közösség helyzete a polgári „univerzitásé”-hoz hasonló, mely a földesúrtól a közösség területén a közös adó ellenében magához váltotta az úri jogokat s ezeket most már önkormányzata útján maga gyakorolta. A jobbágy az ilyen oppidumokban a városi polgár állapotát szerezte meg, parasztpolgár volt tehát s mind a szabadbérlőség, mind a parasztpolgárság fejlődési mozgalma a jobbágytársadalom belsejében folyt: ezek az emelkedő elemek nem

szakadtak ki a parasztság osztályából, miként a királyi városok polgárai közé költözők vagy a nemességet szerzők. Minthogy e fejlődéssel párhuzamosan a falusi jobbágyság megritkult soraira egyre súlyosabb teher nehezedett, mintha az elfogyott jobbágyokat is a megmaradtaknak kellett volna uraik számára pótolniok, a társadalom életében hatalmas feszültség támadt. Ma utólag úgy látjuk, hogy e feszültségben meg volt a lehetősége annak, hogy a jobbágyság még kinnrekedt tömege a kibontakozó parasztpolgárság erjesztő hatása alatt lassan vagy szerencsés zökkenővel levetve a jobbágykötelék személyes terhét, átváltódik — miként előbb már egyes nyugati államokban, elsősorban Angliában és Itáliában — önálló bérlőgazdává vagy parasztpolgárrá, egyként szabad parasztsággá. A nagy király, Mátyás kora ez s nem valószínű, hogy előtte, aki bizonyára tudott az olasz és az angol szabad parasztság állapotairól, a társadalmi feszültség és az átváltódó folyamat jelei rejtve maradtak volna, sőt számos új városi kiváltságait s a városi kapuk nyitvatartására és a szabad beköltözés akadálytalanná tételére irányuló törekvéseit látva, arra lehet gondolni, hogy a nép „igazságos”-a tudatosan munkálta a társadalmi átváltódást.

Az ellenhatás természetesen nem maradhatott el: a birtokosok törekvése az elmerülőben levő jobbágyállomány megtartásáért a XV. század végén egyre határozottabban bontakozott ki. Az ekkor politikai hatalomhoz jutó közép- és kisbirtokos nemességet annál inkább fűtötték ilyen törekvések, mivel a jobbágyválságnak egyelőre ők voltak az igazi vesztesei, nekik nem lévén városaik, melyekben az egyházi és világi nagybirtokosság falvai veszteségeiért nem jelentéktelen kárpótláshoz jutott. Ez időben, 1510-ben Lengyelországban is törvényt hoztak a jobbágy városba költözésének lehetetlenné tételére; a magyar rendek törekvése kétirányú volt: egyrészt a jobbágyterhek egyenlősítését, vagyis a kivételes állású parasztpolgárságnak a job-

bágyság tömegébe való visszasüllyesztését s ezzel a parasztvárosok vonzó és erjesztő helyzetének lebontását, másrésről a költözés megnehezítésével a jobbágyköltözködés megállítását óhajtották elérni.

Az előbbi törekvés eredménye volt, hogy 1492-ben és 1498-ban kilencedkötelessé tettek minden mezővárost. A valóságban azonban igen csekély volt az eredmény, az oppidumok ezek után is hagyományos kötelességeikkel szolgáltak, többnyire a kilenced nélkül, jeléül annak, hogy az oppidumokat magába záró nagybirtok hatalmas politikai súlyát kevés eredménnyel ostromolták a köznemesi áramlat előretörő erői.

A másik törekvés eredményét azokban a törvényekben láthatjuk, melyek a büntetést a jobbágyköltözés jogát megtagadó földesúrról a jobbágycsábító vagy az engedély nélkül eltávozott jobbágy kiadását megtagadó földesúrra tolták át. A rendek ugyan 1492-ben megújították a költözködési szabadságot, de hat márka helyett csak három márkával sujtották a jobbágyát jogtalanul visszatartó földesurat, viszont kétszer három márkával kellett megróni azt a földesurat, aki más jobbágyát erőszakosan elviszi vagy nem adja ki. A szökött jobbágyot felfogadó és ki nem adó földesúrnak három márka lett a büntetése s ez kivételesen a 25 márkáig felemelkedhetett. Az 1495. évi országgyűlésen a költözés jogáról már nem is történik említés, de 25 márkával sujtják azt a földesurat, aki a bünbeesett és azután hozzászökött idegen jobbágyot nem adja ki. 1504-ben még mindig keveslik a rendszabályokat s kimondják, hogy ezentúl senki más jobbágyának másként, mint a szolgabíró útján nem szerezhet szabadságot s a szolgabíró köteles törvényt látni az elköltözni óhajtó jobbágygal szemben emelt vádakban is. Ha a paraszt tisztázta magát, szabad volt elköltöznie, de ha valaki jogtalanul viszi el vagy tartja vissza más jobbágyát, 100 arany forintot kitevő 25 nehéz márkában marasztalendő el. Nyilvánvaló, hogy a szolgabíróknak a jobbágyköltözések ügyébe való bevonása a köznemesség sikerét

jelentette, hiszen a szolgabírók az ő soraiból kerültek ki.

A jobbágy szabad költözködésének joga ezekben a törvényekben még az 1514. évi röghöz kötés előtt mély válságba zuhant s elhalványodott annak lehetősége, hogy a jobbágyságunk szabad parasztbirtokossággá, parasztpolgársággá alakuljon át.

5. A FORRADALOM.

Az 1514. év április és május hónapjában az ország minden részéből tízezzrel sereglettek Pest alá a parasztság önkéntesei, hogy a kereszt jegyében halálos ütést mérjenek a déli Duna vonaláig felnyomult török hatalomra. A pápa legátusa, Bakócz Tamás érsek a had vezérletét a székely Dózsa Györgyre bízta, aki vitézségének a török harcokban már számos jelét adta. Dózsa hada nem indult a török ellen, hanem végzetes fejlemények után parasztháborút indított a nemesek és az urak ellen. Az országot áradásszerűen öntötte el a felkelés s miközben a Pest alá gyűlt had dűlva és öldökölve vonult keresztül az Alföldön, az alatt az országnak távolabb eső különböző részein is helyi mozgalmak fakadtak fel, arról tanúskodva, hogy a pestkörnyéki mezőkön kigyúlt forradalom a parasztság lelkében országszerte visszhangra talált. A lázadó parasztok között szépszámmal szerepeltek papok, diákok és szegénysorsú nemesek, az alföldi főseregben pedig fegyverhez szokott marhahajtó hajdúk is, akiknek a forradalom kezdeti katonai sikereiben nem csekély szerepük lehetett. A forradalom elharapózása és lefolyása eléggé ismeretes a végkifejlésig, mely a teljes elbukás és a vezér szörnyű halála volt.

A nemességgel szemben országszerte lánggra lobbant gyűlöletnek és parttalan szenvedélynek a magyarázatát történetírásunk a parasztság súlyos terheiben és elnyomottságában találja s nem kétséges, hogy e terhek a XV. században egyre növekedő mértékben szakadtak

rá a parasztságra. A nagy megterhelés és a vele együtt fokozódó elnyomás azonban egyedül még aligha lett volna elég a forradalomhoz. Az alsóbb társadalmi osztályok az életnek mindig több terhét viselték, az elégedetlenség a forradalmi hevületig mégis ritkán halmozódott fel. A magyar jobbágy 1514 után sokkal elnyomottabb és megterheltebb volt, mint előtte, jelentéktelen elszigetelt helyi zendüléseket meghaladó megmozdulások mégsem következtek be. Európa más részein azonban a XIV—XVI. században szintén zajlottak le parasztforradalmak s ezek tanúsága is arra mutat, hogy e forradalmak kirobbanását nem egyedül a nehéz sors és a társadalmi elégedetlenség, hanem különböző tényezők összetalálkozása idézte elő.

A társadalomtörténet kutatói e forradalmak indítékait keresve, a paraszt anyagi terhei mellett lelki és társadalmi tényezőkre is utalnak. Rámutatnak, hogy a forradalmak nemcsak a feltörekvésre készítető megterhelés és szenvedés, hanem a magasabb társadalmi foknak is lehetnek bizonyítványai. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy míg Angliában s Nyugat- és Dél-németországban voltak parasztforradalmak, addig Keletnémetországot és Lengyelországot, ahol pedig a paraszt sorsa sokkal nyomasztóbb volt, hasonló nagy társadalmi rengések nem rázták meg. Ez a különbség az öntudat szerepét is sejteti, melynek a reformáció a kiváltságolt osztályok önzésével és fokozódó megvetésével szemben nagy alátámasztást nyújtott. A forradalmi okok között ezenfelül Angliában a már egyszer elért jogok fenyegető elsüllyedésére, Franciaországban a központi politikai hatalom meggyengülésére, Németországban pedig a földesúri bírói hatalom keserőségeire és a legelőföldek földesúri elvonására lehet hivatkozni, nem tekintve azokat a közvetlen okokat, melyek a szenvedélyeket kitöréshez juttatták.

Az európai parasztháborúk történetének írója napjainkban arra a megállapításra jutott, hogy a parasztmozgalmak történetében a tényleges állapotnál fonto-

sabb a lelki állapot, vagyis nagyobb szerepe volt annak a ténynek, hogy a paraszt a maga állapotát elviselhetőnek tartotta-e vagy sem, mintsem annak, hogy a valóságban jól vagy rosszul ment neki. E tudat kialakítására pedig nem csak gazdasági, hanem társadalmi, sőt politikai elemek is hatással vannak s a tudat annál erősebb és tette serkentőbb, minél kevesebb ellenállásra talál a tett. A parasztok felkelései e következtetések szerint általános politikai válságok idejére estek s a parasztok a hatalom ellen keltek fel, mely korlátozta eddigi szabadságukat, az alattvalói viszony új fajtáját akarva meghonosítani.

Valóban úgy látszik, hogy a középkorvégi paraszt-társadalmak mindenütt a közállapotok válságos időpontjain és társadalmi rendjük fordulóin léptek a forradalom útjára, elhárítani próbálván a rájuk rakott vagy csak fenyegető megkötöttségeket. Tudjuk, hogy míg az 1381. évi angol parasztlázadás a szabad parasztság megalakulásához vezetett, addig a francia parasztság romboló forradalma, az 1358. évi „Jacquerie” szerencsétlen véget ért s a francia parasztokat hosszú időre a társadalmi elesettség mélyére taszította. Az angol forradalom, a Jacquerie és más előttünkjáró parasztmozgalmak után, a magyar jobbágyra súlyosodó sok teher mellett, a közállapotoknak Mátyás uralmát követő nagy leromlásában, az általános politikai és társadalmi válságban, a mezővárosok és szabad parasztközösségek által megindított átalakulás növekvő, a jobbágy megkötése felé tartó visszahatásaiban a magyar parasztság forradalmi robbanása esedékes volt s e robbanásnak csak az alkalma született meg 1514-ben.

Az alkalom azonban sötét végzetet hordott magában s a halálra megfélemlített nemesség sietett a megtorlással. Az év őszére összehívott országgyűlés kimondta, hogy a parasztok kötelesek a lázadásban okozott károkat megtéríteni, a megölt nemesek díját megfizetni. A kárpótlásra katonasággal is kényszeríthetők. Elrendeltetett a vezetők és felbujtók kiirtása s kimond-

ták a megbélyegző tilalmat, hogy parasztszármazású papból püspök vagy érsek nem lehet. A jobbágyokra és zsellérekre országszerte egységes terheket róttak. Ezek értelmében minden feleséges paraszt — akár teljes, akár csak házas — évente 1 arany forint cenzusra, a gabona- és bortermésből kilencedre, havonként egy tyúk, évenként 2 liba s minden tíz telek egy-egy disznó szolgáltatására, a zsellér pedig évi 1 arany forint cenzusra köteleztetett. E szolgálmányok mellett érvényben tartották az eddig helyenként szedett egyéb szolgáltatásokat is s a robotot heti 1 napban állapították meg, ami az eddiginél kétségtelenül súlyosabb volt. Betetőzésül kimondták az örökös és teljes parasztságot, a „*mera et perpetua rusticitas*”-t, eltörölve ezzel a költözési szabadságot. A jobbágy tehát örök időre rögéhez és ura hatalmához köttetett.

A megtorlás és az új megterhelés nyilvánvalóan súlyos megpróbáltatást ígért a parasztságnak s nem ok nélkül kérte fel az országgyűlés a királyt, hogy írjon Lengyelországba, Morvaországba, Moldvába és Ausztriába, hogy az országból szökő parasztokat ne fogadják be. A büntető megtorlásnál és a parasztokra rakott terheknél is súlyosabb következménye volt azonban az örök röghözkötésnek, a költözési jog elkobzásának, minthogy ennek hatása nem muló volt s a jobbágyság egész társadalmi állásának átalakulását, alásüllyedését vonta maga után. A városok és mezővárosok nagy társadalmi hatásának ellensúlyozása vezette a nemességet akkor, mikor a jobbágyoknak városba költözését az általános költözködési tilalmon kívül külön büntető fenyegetésekkel is igyekezett meggátolni. A büntető cikkelyek csak azt engedték meg, hogy a király és a főurak szabad városainak lakosai kölcsönösen szabadon költözhessenek, de a jobbágy előtt a városok kapuinak zárva kellett maradniok. Ha ugyanis a hatalmasok vagy bármely rangúak elviszik a jobbágyot vagy nem adják ki a szökött jobbágyot, 100 forint bírságra ítélandók s ha továbbra is engedetlenek, elveszítik a jobbágyot ma-

gába fogadó helyet, akár civitas, akár oppidum, akár falu. Mivel pedig szabad vagy megerősített városok, a kunok és jászok s más királyi jobbágyok nem idegeníthetők el, ha ezek erőszakosan idegen jobbágyot vinnének maguk közé vagy nem adnák ki a szökött jobbágyokat, az ily helységek bírái vagy esküdtjei a törvény szerint minden egyes jobbágyért 200 forint büntetést kötelesek fizetni s ezen felül megadni tartoznak a jobbágy „homagium”-át is. A főpapok pedig, mivel az egyházi javak sem idegeníthetők el, a 100 forinton túl a hely becsüjében marasztalandók el.

Az 1514. évi törvények a maguk merevségében sohasem mentek át az életbe, sem az új jobbágyadókat előírók, sem a minden jobbágyot egyformán örök szolgálásra kötőek. Jelentőségük nem is az egyes tételekben volt, hanem rendszerükben, az örökös jobbágyság megteremtésében s az ebből született új társadalmi szemléletben. E szemléletnek pedig az 1514. évi törvények szellemében maradandó forrása a Hármaskönyv lett, melyet Werbőczy ugyanerre az országgyűlésre nyújtott be. Ismeretes, hogy a Hármaskönyv alakilag a törvényerőt nem nyerte ugyan el, mégis törvénykönyv tekintélyére emelkedett s három századon keresztül az országnak, mindenekelőtt pedig a nemesi alkotmánynak páratlan súlyú kútfője volt.

Werbőczy a bosszúálló 1514. évi törvények szellemében szerkesztette meg a jobbágyokról szóló artikulusait s ezeknek megfelelően jelentette ki, hogy a parasztok a költözés szabadságát „a gonosz Székely György (Dózsa György) nevű haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen támasztott kereszties pártütés és lázadó felkelés és ennél fogva örökös hűtlenségbe esésük miatt végkép elvesztették s most már földesuraiknak, mint örökös parasztok merőben alávetetvék”. Részletesen kifejtette a jobbágy felett való törvénykezés módjait, melyek alapelve az, hogy a jobbágyot felelősségre vonni csak ura törvényszékén keresztül lehet s hogy a jobbágy nemes embert nem hívhat perbe. A jobbágy-

birtokba ugyan a jobbágy utódai örökösként lépnek be, de ez a birtok új fogalmazást kapott a Hármaskönyvben. A jobbágyi állapot különfélesége alatt ugyanis — tanította Werbőczy 1848-ig — nem azt kell érteni, hogy a paraszt által valakinek hagyott vagy eladott örökséget — vagyis a jobbágytelket — a földesúrtól örökösen el lehetne idegeníteni, mert a parasztnak, munkája bérén és jutalmán kívül urának földjén, a hereditására nézve semmi joga nincsen, hanem az egész föld tulajdona a földesúrra néz.

A jobbágy tehát az 1514. évi törvények és a Hármaskönyv értelmében örökre hozzá volt kötve telkéhez, de csak munkája díja volt az, amit magáénak mondhatt. A jobbágy és a földesúr személyessé és örökössé lett viszonyában nem volt többé helye a paraszti önkormányzatnak, azon a kezdeti fokon sem, ami a falvakban kifejlődött. A jobbágyfalu közösségének képviselője, a falusi bíró a földesúr megbízottja lett s ennek megfelelően olyan falvakban, melyeknek több birtokosa volt, gyakran a bíró is annyi volt, amennyi a földbirtokos, mindegyik a maga részén s e bírók sokszor inkább a zsellérek, mint a telkes jobbágyok közül állítottak. A parasztközösségek magasabb fokán álló mezővárosok legtöbbször visszasüllyedt a jobbágyfalu állapotába s a szétbomló közösségek nyomán elsüllyedt a magyar parasztpolgárság. E középkorvégi parasztközösségeket a nemesi rend máshol sem fogadta szívesen. A francia paraszti „communia”-król ily ellenségesen szólt a nemesrendű kortárs: „Új név, útálatos név. Átala a jobbágy — egyszerű évi járadékot fizetve — kiszabadul a jobbágyságból, a törvény megtöréséért csak pénzbírságot fizet s megszűnik viselni azokat a terheket, amelyeknek a jobbágyok alá vannak vetve.” E parasztközösségeket Angliában is „tumor plebis, timor regni, tepor sacerdotii”-nek tartották. A magyar nemesi kortárs, aki félig üres falvak sötétedő háttérében láthatta a mezővárosi parasztközösségek nagy társadalmi erejét, a Hármaskönyvben szólalt meg, meg-

formulázva az örökös jobbágyságban az egyedeire szétbontott parasztság újkori szolgaságát.

6. AZ ÖRÖKÖS JOBBÁGY.

A jobbágyság sorsának vonala a szerencsétlen forradalommal a mélypontra zuhant s Mohács előestéjén ilyen balvégzettel fordult a ráköszöntő korszakba, a török hódoltság korába, mely a magyarság egész egyetemére mérhetetlen pusztulást hozott. A parasztság romlásra jutott új társadalmi helyzetének kialakulásában a forradalom következményein kívül még három további tényező játszott nagy szerepet: az új nagybirtoki üzem kifejlődése, a nemesi vármegye önkormányzó hatalmának teljes kibontakozása és végül maga a magyar-török küzdelem, helyrehozhatatlan vérvesztésével és anyagi rombolásával.

A nagybirtok újkori majorsági üzemének nagymérvű kifejlése nálunk párhuzamosan haladt az örökös jobbágyság társadalmi rendszerének kialakulásával, a majorsági üzemre térő uradalom azonban nemcsak nálunk, hanem Európának az Alpoktól keletre eső részében más országban, így Keletporoszországban, Lengyelországban, Ausztriában, Csehországban is általános lett. Ez a fejlődés azt jelentette, hogy a földesúr most már a föld hozama tekintetében nem csupán a jobbágy-szolgáltatásra támaszkodott, hanem maga is gazdálkodásba fogott, majorokat állított fel, földet művelt és állatokat tenyésztett, nem csak saját szükségletére, hanem elsősorban értékesítés céljából. Az értékesítésnek pedig a XVI. századtól egyre kedvezőbb lehetőségei nyíltak, a mezőgazdasági termelés fellendült s ezt fokozták a nagy fogyasztóként jelentkező zsoldos hadseregek is. A földesúri majorsági üzem kifejlődése két tekintetben is kihatott a jobbágyság sorsára: a művelendő föld iránt támasztott szükséglete és a jobbágy-ságra hárított robotmunka növelése révén.

A földesúr új földeket terjeszkedő majorsága számára csak jobbágyfalvai határából szakíthatott ki. Azelőtt a földesúr által művelésre fogott ú. n. „allodiális” föld a nagybirtokon a vár mellett húzódott meg s a várhoz tartozó falvaknak csak némelyikében volt található, a közép- és kisbirtokosnak pedig, ha a faluban lakott, rendszerint a falu határából jobbágyaival közösen osztottak szántót, rétet. A majorsági üzemforma kibontakozásával a földesúri művelés alá fogott föld fokozatosan meggyarapodott s a falvakban külön birtoktestként vált el a jobbágyföldtől, bár a fejlődés nem volt párhuzamos az ország egész területén. Nádasdy Tamás nagykiterjedésű dunántúli uradalmaiban a XVI. század derekán már a legtöbb faluban volt kisebb-nagyobb majorság, a Thurzók felvidéki jószágain még a XVII. század elején is szórványos volt a majorsági birtok s itt a majorsági gazdálkodás jövedelme, nem számítva a borkorcsmálás nagy bevételét, csak fele volt a jobbágyadóból folyó jövedelemnek. A folyamat azonban, ha vidékenként különböző ütemben is, elmélyülő volt s nem állt meg az elért határok között. A terjeszkedés elsősorban a pusztán maradt telkeket szakította ki a jobbágyközösségből, de nem elégedhetett meg ezekkel s bár nálunk a parasztnak a telkeiből való erőszakos eltávolítása nem öltött olyan méreteket, mint például Porosz- vagy Lengyelországban, a földesúri majorkodás mindenütt szorította a jobbágyok határait, megbontotta a jobbágyközösségeket és visszaélésekre is lehetőségeket adott. A legelő és helyenként az erdő a majorbirtok megjelenése után továbbra is rendszerint közösnek maradt úr és jobbágy között, ez a közösség azonban állandóan sok viszályra adott alkalmat és sokat tartogatott az úrbériség megszűnte után bekövetkezett legelő- és erdőelkülönítések idejére is.

A majorkodás másik terhes következménye a jobbágy és a zsellér robotmunkájának a növekedése volt. Meggyarapodott ugyan a gazdasági cselédnép, a majorbeli béresek, kocsisok, pásztorok és más hasonló szol-

gáló elemek száma s a fejlettebb üzemekben bérmunkásokkal is dolgoztattak, az uradalmi gazdaság a munkacserőt elsősorban mégis jobbágyaitól vette. Ez a munkacserő ingyen állott rendelkezésére s így, ha növekedett a majorság, szaporodott a robotszükséglet is. Az 1514. évi törvények — miként láttuk — robotként országosan heti egy napot írtak elő s ezt megújította az 1548. évi 35. t. c. is, azzal a módosítással, hogy a nyári szorgos munkák idején a földesúr hetenként két napot követelhetett, beszámítva azt más időszakokra. E törvényes előírások azonban nem mentek át az életbe, a robotteher a XVI. század elejétől folyton emelkedő irányzatot mutat s a főrobot helyenként különféle egyéb úri munkálattal (fuvarozás, fausztatás, gyümölcsaszalás, kertművelés stb.) egészült ki. A jobbágykötelességek leírását tartalmazó ú. n. „urbárium”-ok egy-egy birtok jobbágyainak gyakran nem munkanapot írtak elő, hanem meghatározták a földesúrnak azt a majorsági birtokterületét, amelynek minden munkáját a szántástól a termés behordásáig a jobbágyoknak kellett ellátni. Utóbb már az ilyen helyeken is többnyire napi számban kirótt robotot találni, mely a XVII. század végén és a XVIII. században általában heti 2—3 nap volt. Nagyobb helységek néha közös összegben robotváltságot fizetnek, egyre gyakoribb azonban az az eset, mikor a jobbágy robotoltatása minden korlátozás nélkül a földesúr tetszésén állott. Sok keserűségre adott okot, hogy a robotra a jobbágyoknak — miként Gömörben — 4—5 napi járőföldre kellett mennie.

Az „úrdolga” az örökös jobbágyság korának leg súlyosabb terhe volt. E téren szinte valószínűtlen végletek is találhatók. Ugocsa megyében például a kiskércei jobbágyok az úrbérrendezéskor így tettek vallomást: „Szüntelen, majd vég nélkül úr dolgában vagyunk, ha hétfőn elmegyünk, szombaton megyünk haza és így majd minden héten megyünk... Egy végben három négy hétig is oda voltunk magunk kenyerünkön, még szidnak, ha kenyeret kértünk.” Ugyanitt más falvak-

ban az úrdolga tavasztól őszig tartott s a jobbágyok csupán a mezőgazdaságban alig értékesíthető téli idővel rendelkeztek, de egyes urak jobbágyai a téli heteket is csak felváltva tölthették a maguk portáin. Egyöntetűség természetesen nem volt kisebb területen sem, így például Ugocsában is lehetett találni 2—3, sőt egyetlen esetben heti egy napos robotot is s lehetett találni taksásokat is, akik az úrdolgát pénzen megváltották.

Azok a különbségek, melyek az ország egyes helységeiben — sőt olyan helységekből, melyeknek birtoka több birtokos között oszlott meg, a helységen belül is — a robotszolgáltatás tekintetében kifejlődtek, valamennyire a jobbágy pénzbeli és tárgyi szolgáltatásaiban egyenlítődték ki. Természetes tehát, hogy e földesúri szolgáltatások igen különbözőek voltak s míg egyes helyeken a pénzdó a parasztlázadás után megszabott egy forintot messze meghaladta, más helyeken azt sem érte el. A Thurzó-birtokokon a XVII. század első felében legtöbbször alatta volt egy forintnak, ritkábban volt egy forint vagy ennek felette s ekkor Ugocsa megyében is 50 és 124 dénár között hullámzott, de itt később csaknem teljesen elsorvadt. A tárgyi szolgáltatások, a gabonaadó és a különféle ajándékok terén még tarkább volt a kép, e tekintetben nemcsak a szolgáltatások összegyenlege, hanem a helyi hagyományok s a táj természeti adottságai is nagy szerepet játszván. Megfigyelhető az is, hogy a természetbeni szolgáltatás mértéke a munkaszolgáltatás emelkedésével párhuzamosan csökkent, nyilvánvalóan nem más, mint a jobbágy teherviselő képessége jelentve a kiegyenlítést kívánó felső határt.

A jobbágy süllyedő sorsának másik tényezője a vármegyék önkormányzatában megszervezkedett nemesi hatalom volt. Az állami hatalom ereje a Mohácsot követő hanyatlásban megcsonkult, a vármegyei kormányzat súlya meggyarapodott s egyre több területen jelentkezett. Teljesen a vármegyék hatáskörébe került lassanként a jobbágyköltözés ügye is. Az 1514-ben

örökre eltiltott költözködést ugyan az országgyűlés 1547-ben, mivel „az egykor virágzó Magyarországnak semmi sem ártott inkább, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek jajjai szüntelenül szállnak Istenhez”, a „szerencsétlen” jobbágyok „libertas”-át helyreállította. A jobbágnak be kellett jelenteni távozási szándékát a szolgabírónak, aki jelentette azt a jobbágy urának. Ha az úr 15 napon belül nem engedte el a jobbágyot, a szolgabíró kiment a faluba s a falu színe előtt megeskette a jobbágyot, hogy nem gyűlölségből, hanem méltánytalan terhelés és elnyomás miatt óhajt elmenni. Ezután a távozni kívánó jobbágnak ki kellett minden tartozását fizetni urának, jobbágytársainak s falubelijeinek, letenni a földbért és elintézni minden perét a falusiakkal — ezután elmehetett. Nyilvánvaló, hogy az olyan „libertas”, melyet körülményes eljárásban akárhányszor el lehetett gáncsolni, a valóságban mit sem ért. A nemes rendek a következő évben még ezt a szabadságot is visszavették, „mivel e rövid idő alatt is a jobbágyoknak uraikkal szemben nagy elégedetlenségét és felkelését idézte elő” s bár már 1550-ben, majd 1556-ban ismét megengedték a szabad költözést, ez a sok kikötés miatt lényegében nem változtatott a jobbágy „örökös” voltán, röghöz kötöttségén.

A vármegyék különben sem figyeltek a törvényes rendelkezésekre, önkényesen statutumokat alkottak, míg az 1608. évi országgyűlés teljesen reájuk, vagyis uraik közvetlenebb és érdekeltőbb közösségére bízta a jobbágyköltözés szabályozását. Szabályrendeleteikben nem is élemedett meg a jobbágyszabadság s a vármegye lévén a jobbágybírótság, az úriszék fellebbezési fóruma is, a jobbágnak urai előtt kellett az igazságot keresnie. Csak a XVIII. század második felében Bessenyey György érezte, hogy „orcapirulást okoz az igazság, mellyel az ember a maga ügyében panaszos fél és ítélőbíró lehet.” A jobbágyállapot tehát a vármegyei birtoikosrend hatalma alá került s az úr és jobbágy viszonyába magasabb erők nem szóltak már bele. Ferdinánd

király 1550-ben még „súlyos érvekkel” buzdította a rendeket a jobbágy költözési szabadságának megadására, 1608 után a királyi hatalom és a jobbágyság között megszakadt a kapcsolat. Bár olykor kesergő jobbágyok panaszai ezentúl is eljutottak a király elé, az orvoslás az általános hányatottságban megrekedt a vármegyei eljárás útvesztőiben.

A parasztelek keserveinek megértéséhez a XVI. és XVII. században mindig tekintetbe kell venni a török hódítás felmérhetetlen csapásait is. Azon a területen, amelyen a török katona uralkodott vagy ahova fegyvere elért, sem az élet, sem a föld megszolgált javai nem voltak biztonságban. Sokszor a mezőn lepték meg a jobbágyot s levágták vagy elvitték rabszolgaságba, mely a szegény embernek megszabadulást nem ígért. Akik megmaradtak, a török alatt új földesurat kaptak új terhekkal, de a távolból rendszerint a régi földesúr is igényt tartott jobbágyainak esetleg már jelképszerűvé leapadt régi úri adójához. Különösen sok szenvedés volt osztályrésze a török által meghódított, de kormányzata alá nem vett peremvidék népének, melyet mindkét oldalról egyformán sarcoltak. A török adóban is gyakran a robot volt a legterhesebb, a gömöri serkeiek például olykor öt hétig is kaszáltak, szántottak, vetettek vagy fuvaroztak a töröknek egyfolytában. Új és súlyos teherként szakadt a paraszt nyakába a katonaszállásolás is, mely alól a nemesi kuria ki volt véve. A beszállásolás a török és király földjén egyformán nagy nyomorúságot hozott a jobbágyra. Ha a török sereg vagy a zsoldos császári had egy-egy vidéken telelésre is megállott, megindult a föld népe és szakadatlanul folyt a szökés, pedig a paraszt az utolsó reménységig ragaszkodni szokott földjéhez.

A társadalmilag lesüllyedt újkori parasztságunk állandó terheihez járult azon kívül, amit a királyi hatalom pénzádóban s az úri hatalom pénz-, termény- és munkaszolgáltatásban behajtott, a végvárakhoz nyújtott s a távoliak által pénzben megváltott közmunka, a vár-

megyei igazgatás fedezésére külön kivetett vármegyei adó, a vármegyei robotteher, a falu papjának párbére s a papföld művelésére fordított közmunka, ha egyesekre elosztva az utóbbiak nem is számottevők, a többi mellett mégis érzékenyek. Ha e terhek szemüvegén keresztül tekintünk be a kor parasztfalvába, érthető lesz Apácai Cseri János, az egykori jobbágyfiú sötét rajza: „a zsellérséggel való gonoszul élésből származott ez a mai napi jobbágyság, mely az egyiptombeli szolgálatot bizony felülhaladja hazánkban sok helyen.”

Örökös volt a jobbágy s ez nem csak azt jelentette, hogy a jobbágy, aki éppen a telkében ült, nem távozhathott el telkéről, hanem azt is, hogy az úri hatalom igényt tartott a jobbágytelek leendő örökösére, a jobbágy fiára is. Ha a fiúgyermek elszakadt a telektől — katonának állt, ipart tanulni a városba ment vagy más birtokos alá adta magát — szintén a szökevény jobbágyok lajstromára került, ha pedig olyan kicsiny korban maradt reá apja parasztbirtoka, hogy a szolgálatra még nem volt alkalmas, esetleg pénzen váltotta meg szolgálatát. Ha az özvegynek nem volt urától fia, elhagyhatta a telket, de férje része, ami „torától és adóságától” megmaradt, az úré lett; meg is tarthatta a telket, ha kezeset állított a szolgálmányai felől. Az utódlás érdekében egyes földesurak a nőtlen jobbágylegényt büntetés terhe alatt kényszerítették családalapításra, de a nősülés az úr engedélyétől függött, ilyen megkötéseket hajtván az „örök parasztiság”, amire a jobbágyságot a nagy forradalom korának nemes rendje vetette.

A jobbágyra nehezedő sok teher együttes eredménye a jobbágyság társadalmi süllyedésének fokozása mellett általános szegényedése lett s ehhez természetesen hozzájárult a parasztbirtok, a telek fokozatos családi osztódása is. Ugocsa megyében a forintos hadiadó kivetésekor 1567-ben 1634 jobbágyfőt írtak össze s e jobbágyok közül csak 350 volt egész- és 125 fél-telek birtokosa, egyúttal pedig az adó viselője. Szemben tehát 1159 volt az adófizetés alól kivett jobbágyok száma s

ezek között 35 falusi bíró, 80 új házat építő, 35 leégett házat lakó s e címeken ideiglenes adómentességet élvező jobbágy, továbbá 10 zsellér, 75 szolga, 907 szegény és 19 egyéb volt. A „szegény”-ség, amelybe a félteleknél kisebb telken lakó jobbágyokat sorolták, az összes jobbágyfőknek 55%-a volt. A zsellérek száma ez összeírásban igen csekély, a zsellérség rétege azonban akár közösnek is tekinthető a „szegény”-ekével, miként váltakozva is szoktak e nevek alatt megjelenni, leginkább az egyházi tized kivetéséről és beszedéséről készített jegyzékekben a tizedként 6—9 dénáros sarló- vagy kereszténypénzt fizetők között. A kor adó- és dézsmajegyzékei egyúttal a szegényesedés folyamatát is világosan érzékeltetik a jobbágyporták számának folyamatos csökkenésében és a zsellérek számának emelkedésében. Pozsony megyében például 1554-től öt év alatt 830-ról 1124-re emelkedett a szegények száma, Szepes megyében pedig 1548-tól 1593-ig a jobbágyporták száma 1044-ről 432-re csökkent, de a zselléreké 300-ról 2470-re szaporodott.

A jobbágytelek osztódása és a jobbágyság hanyatlása a zsellérség felé elsősorban a telkeknek a családban történt szétosztódása következtében állott elő, az is gyakran előfordult azonban, hogy a jobbágy terhei vagy külső csapások alatt elveszítvén jószágait, telkét nem tudta tovább teljes egészében művelni, leszállott tehát telke felére vagy éppen a zsellérségre, megszabadulván így telke terhétől. Ha a jobbágnak az állattenyésztésre kedvező alkalma nyílt, magaszántából is szívesen lemondott a szántóról terheivel együtt és zsellérséget vett fel, bár az úr és a megye tilalmazták. De — miként Ferdinánd király az 1572. évi országgyűlésen említette — az is gyakran előfordult, hogy a földesúr maga nyilvánította zselléreknek jobbágyait, akiknek földjei így majorsági területté válva, a földesúr a volt parasztföldből kisebb-nagyobb darabot tetszése szerint engedett át új zsellérei bérletébe. Más földesúr viszont a maga hasznát látva a jobbágy gazdasági emelkedésében, nem

állta útját a telek megnövelésének vagy a zsellér telekre ülésének, sőt olykor — miként Poroszországban is — maga kényszerítette erre, mivel így ő is több szolgálta-táshoz s a kézi robotoló helyett esetleg igás jobbágy-hoz jutott.

A társadalmi süllyedésben és az általános szegényedésben lejjebb szállott az élet színvonala s a rendi öntudat egyre mélyebbre ásta a szakadékot nemes-ség és parasztság között. E társadalmi hasadásnak különösen éles jegyei a XVII. században itt is, ott is megjelenő megyei rendelkezések, amelyek egyes ruhaneműeket és öltözetdarabokat, mint a csizmát a jobbágytól vagy a csipkét asszonyától eltiltották. A falu közösségének élete a földesúr és a vármegye kezében folyt s elenyésztek a paraszttönkormányszatnak előbb már bontakozó hajtásai. Az önállóság és önigazgatás irányában maradandó hatást nem hozott az ú. n. parasztvármegye sem, mely az örökös harc és védekezés korában a paraszttömeg védelmi szervezkedése volt, főleg rablókkal és kóborló csapatokkal szemben, de nemes vezetés és ellenőrzés alatt a paraszttönkormányszat új kútfejévé nem válhatott. Az új paraszttönkormányszatok nem itt, hanem a pusztulás földjén, az Alföldön virágoztak fel; a megduzzadó mezővárosok itt a parasztpolgárságnak sajátos formáit építették ki. A jobbágy helyzete az erdélyi részen még a királyi ország jobbágyának helyzeténél is kedvezőtlenebb volt: itt csak a jobbágy rög mellett tartása volt a kérdés, az erdélyi törvényhozás könyveiben a költözködés szabadná vagy szabadabbá tételéről szó sem esett. A parasztság erőszakos megmozdulásai, mint Szamosszegben 1569-ben, Szlavóniában 1571-ben, a Tisza vidékén 1631-ben, Nógrád megyében 1643-ban s Karácsony György, a „fekete ember” vallási színezetű felkelési mozgalma 1571-ben Debrecen vidékén, helyi kitörések voltak, anélkül, hogy a társadalmilag elesett parasztság szélesebb tömegeit érintették volna.

Jobbágyságunk azonban az örökös megkötés korá-

ban sem volt teljesen megmerevedett és mozdíthatatlan társadalmi keret. Az egyik oldalról a minden földesúri és minden közhatalom korlátain keresztül szakadatlanul folyó s gyakran egyes vidékekről egész tömegeket átültető jobbágszökések ütöttek rajta rést. A szökés volt az örökös jobbágnak mindig keze ügyében álló végső menedéke s gyakran élt is vele. A gömörmegyei Rimaszécsen 1652-ben 32 jobbágy mellett 34 szököttet tartottak nyilván s 1690-ben a nagyszöllősi uradalom Czobor-Vay részén is 147 telkes jobbágy nevével együtt 48 szököttét jegyezték fel. Ezek nagyobb része a jobbágyfiak közül került ki s általában a környékben talált új otthonra. A szökések nyomában hatalmas belső vándorlás folyt s ezt a földesúrnak vagy tisztjeinek türehetlenné váló önkénye mellett a háborús csapások és a belső harcok is táplálták.

A másik rést, ami az örökös jobbágság zárt tömegét megnyitotta, maga a földesúr ütötte, önkéntesen, rendszerint hű szolgálat és jó fizetség ellenében megadott mentességeivel. Az ilyen szabadítások nem voltak csekély számúak. A XVI. század második felében például a Várday, Homonnay és Báthory birtokon 1500 szabados élt s 1528-ban a kapuvári uradalom 340 jobbágytelke közül 86 „liber” volt, az ecsedi uradalomban pedig 1647-ben 7 községben 203 jobbágy mellett 72 szabados élt. Bár e „szabadok” vagy „szabadosok” között valószínűleg olyan új jobbágyok is voltak, akik az új települőknek járó kedvezmény jogcímén voltak szabadok az úri adótól, a többit mégis a növekvő majorsági üzem különböző tisztségei, a földesúr mellett ellátott vitézi szolgálat vagy az összegyűjtött parasztvagyon juttatta kivételes, szabad álláshoz. A társadalmi és vagyoni emelkedés lehetőségéhez hozzájárult a mezőgazdasági fellendülés is, mely nemcsak a földesúrnak, hanem a jobbágnak is javára szolgált, ha jó sorsa egyébként az oly gyakori csapásoktól megkímélte.

Az emelkedő jobbágy útja a szabadosok átmeneti állomásán keresztül a nemesség felé tartott, melyet az

új nemesítések — egyszerre két részről, a Habsburgkirályok és az erdélyi fejedelmek részéről is folyva — állandóan nagy mértékben tápláltak új paraszti elemekkel. A parasztságból a nemességbe való emelkedés másik gyakori útja a végvárok vitézi rendjén keresztül vezetett s az emelkedés lehetőségét nyújtották a városok és mezővárosok, más részen pedig a papi rend is.

A parasztság rétegei tehát az örökös jobbágyság korában is széles vonalon hullámoztak, lent a majorsági béres és a más háta mögött lakó zsellér, fent pedig a földesúri hatalom alól szabaduló és egyúttal a parasztságból is már-már kiváló különböző elemek szélső társadalmi állásai között. A XVI—XVII. század vérző és pusztuló magyarságának örökre ura szolgálataihoz kötött jobbágya felé innen is, onnan is intett tehát egy-egy biztató sugár s az egyéniség ereje áttört a sorompókon. A gyengét pedig sokszor vette szárnyai alá a saját érdekét jól számító gazda megértése vagy a jó emberség. Rákóczi György 1634-ben gyulafehérvári udvarbíróját olyan magaviseletre utasította, hogy „jobbágyaink nem hogy fogynának, hanem inkább gondviselése által augeáltassanak, minden marhájokban, számokban és értékekben is, mert ha épülnek, jó industriáját, ha pedig fogynak és szegényednek alatta jobbágyaink, kárunkat ismerjük tőle, el is nem szenvedjük neki.” Ugyanekkor engesztelhetetlen ellenfele, Pázmány Péter az uraknak a jobbágyokkal szemben való kötelességeiről szólva, így prédikált a szószékről: „alattvalókkal úgy bánjál, mint akarnád, hogy bännék veled, aki náladnál feljebbvaló.”

A magyar jobbágysors az általános elhanyaglás után is jóval kedvezőbb volt, mint tőlünk keletre és délre, az a jobbágyság azonban, mely az országban e sorsnak részese volt, a XVI., XVII. és XVIII. században nemzetiségi tekintetben egyre jobban eltávolodott az ország mohácselőtti parasztságának nemzetiségi összetételétől. A magyar parasztság mellett a nagy pusztulás nyomában hatalmas tömegben gyűlt fel a

nem magyar parasztság s ez a XVIII. század második felében egyformán részese lett Mária Terézia korszakos úrbérrendezésének, három emberöltő mulva pedig a jobbágyszabadságnak.

7. A VÁLSÁG KEZDETEI.

Az 1514. évi törvények és a Hármaskönyv büntető bélyegét viselő újkori jobbágyság társadalmi rendszere egybeesett a török hódoltság korával. Bár e társadalmi rendszer, melynek alapja a jobbágy eloldhatatlan köteleke volt birtokjog nélkül, a török hódoltság megszűnése után még több mint másfél századon keresztül uralkodott, a XVIII. században egyre több rés üttetett rajta s ezek nyomában jelentékeny átalakuláson esett át. Az átalakulás hajtóerői különböző forrásokból fakadtak s abban egyformán része volt a sajátos magyar viszonyoknak, az általános európai fejlődés tényezőinek és a hatalom viselői egyéniségének.

Sajátosan a magyar föld jelensége volt az a nagyméretű vándorlás, amely a török hódoltság megszűnte után az országon évtizedeken keresztül hullámozott s elsősorban paraszttömegeket mozgató. Az 1715/20. évi adóösszeírás tanúsága szerint az ország népességének körülbelül csak negyed-ötöd része esett arra a félországnyi területre, melyen előzőleg a török volt az úr. A népsűrűség eltérései helyenként igen nagyok voltak: az Alföld egyes vidékeinél az északi terület egyes részei húszszorosan is népesebbek voltak. A különbségek annál élesebbek voltak, mivel a néptelen a termékeny síkfold volt, természetes tehát, hogy a harcok elültével hatalmas parasztáramlás indult meg az alföldi terek felé s ezt a tilalmazó törvények, valamint a megye és a földesúr együttes hatalma sem tudta megakadályozni. A jobbágy, ha nem engedték, szökött, mint eddig is, sőt most még inkább. Közép-Szolnok megyéből az 1725—1731. években engedély nélkül 1278 jobbágy

költözött el, velük 141 nős és 789 nőtlen fiú. Liptó megyében az országos adóösszeírás alkalmával 1715-ben 2310 jobbágy-családfőt vettek számba s ugyanitt 1717-ben 1070 szökött jobbágyot tartottak nyilván. Abaújban 1719-ben 1089 szökött jobbágyot számoltak össze s ezek közül 1011 a déli szomszédságba eső megyékben keresett új otthont. Miként Abaúj főleg Borsodban és a déli Zemplénben, akként Hont megye Pest és Esztergom megyékben, Szabolcs Biharban kereste szökevényeit, de Bihar is azzal védekezett, hogy jobbágyságai állandóan folynak más megyékbe és a temesi részekre. Így hullámzott a lassú népáradás lépcsőzeten dél felé, keresztül a földesúri köteléken és megyei hatalom határain, munkáló kezét adva az elvadult óriásparlagnak.

A magyar parasztot nemcsak a bő föld ígérete szólította vissza a hegyek szűkös vidékéről, hanem ősi szemlélete és vérmérséklete is, mely már kezdetben is főként a síkon és dunántúli lankán kötötte meg. Az Alföld új magyar parasztsága a nagy áramlásban különböző vidékekről ömlött össze, az új Arad megye magyar helységei közül például Zimándújfalu Nógrádból, Zimándköz Hevesből, Mácsa Szatmárból, Mármarosból és Erdélyből, Nagyzerénd Biharból, Szabolcsból és Beregből, Pécska Gömörből, Borsodból és Hevesből, Selénd többek között Hont megyéből, Újvarsánd a Dunántúlról és a csak néhány évtizede meggyarapodott Orosz házáról kapta magyar jobbágyságait. A sivataggá tett síkon megmaradt ősi törzsek mellé így fonódtak gazdag új hajtások. Valósággal új honfoglalás volt az, amit ősi földjén a magyar paraszt végzett.

A magyar parasztság tilalmakon átömlő honfoglalása a jövő jó sugallata volt akkor, amikor a pusztára, jó részben idegen új urak birtokaira, hívásra és hivatlanul más népek menekültjei s földkereső vándorai is nagy tömegekben folytak. Hatalmas tót, rutén, rác és oláh népi tömegek mozdultak ekkor meg s nemcsak népi vonalaikat tolták előbbre az Alföld szélein, hanem

távolabb, az Alföld belsejében is kisebb-nagyobb szigeteket és szórványokat ültettek le.

Az ország oláh és rác népeleme éppen ebben a korban a határokon túlról is nagy tömegekkel gyarapodott s ez önkéntes települökhöz nagyméretű mesterséges telepítések is járultak. Az utóbbiak szervezett mozgalmak keretében főleg németeket telkesítettek meg, elsősorban az Alföld és a Dunántúl különböző vidékein. Az ország lakosságának az 1715/20. években 3—3½ millióra számítható lakossága II. József népszámláláskor, tehát alig hetven év múlva már 8—9 millióra emelkedett s bár a békés évtizedben nem volt jelentéktelen a természetes szaporodás sem, a nagy többlet nem kis hányada az ország új lakosaira esett. Az új lakosok — kivéve a városokat népesítő, aránylag csekély iparos elemet, a havasok pásztornépét és a rácok katonai szervezetbe foglalt parasztságát — azt a sorsot és életformát vállalni jöttek, amit a magyar jobbágyság jelentett.

E sors és életforma a XVIII. század első felében elsősorban éppen a betelepítésre váró nagy földek s a hullámzó tömegek megtartására irányuló törekvések következményeként új elemmel, a tömeges jobbágy-szerződéssel gazdagult meg. A szerződött jobbágy, akit „kontraktualistá”-nak vagy „árendás”-nak neveztek, szerződéssel lépett a földesúr szolgálatába s viszonyát hozzá szerződése határozta meg. A szerződést egyesek, csoportok vagy egész községek kötötték s ha a szerződés a jobbágy úri tartozásait egyetlen pénzbeli cenzusban rögzítette meg, a jobbágyot „cenzualistá”-nak vagy „taksás”-nak is hívták.

Szerződésre emlékeztető viszonyra úr és jobbágy között korábban, már a XVII. sz.-ban, sőt még előbb is található példák. A jobbágyság megtartására törekvő földesúr olykor közös tételekben vetette ki követeléseit. A tételekben a pénzadónak volt a legnagyobb, esetleg kizárólagos szerepe. A pénzadó bővülése olykor csak a robot pénzbeli megváltásáig ért el. A megváltás jelleget viselő pénzadóra gyakran a kisbirtokos jobbágya

vagy zsellére is szert tett, mivel ura a tőle távol lakó 1—2 alattvalót legjobban taksával tudta kihasználni.

A fejenkénti pénz-, termény- és munkaszolgáltatásra kötelezett örökös jobbágyságban a „summás adó” és a taksa bérletszerű kezdetei kétségtelenül új szint és emelkedő vonalat jelentettek, a szerződések nagy korszaka azonban csak a XVIII. században nyílt meg a telepítésekkel és az özönlő vándorlással. Nagyobb szerephez tehát elsősorban a török uralom alól felszabadított alföldi részen jutott s bár egyöntetűség a szerződés elterjedése terén éppúgy nem volt, mint a szerződés feltételeiben, a szerződéses jobbágyság száma a XVIII. század közepe táján igen jelentékeny volt. Az úrbérrendezés előtt Tolna megye 101 helysége közül 57 egészben, Pest megyében 185 közül 92 egészben vagy részben, Sopron megyében 202 helység közül 36 egészben, 11 részben szerződéses viszonyban volt földesurával. Abauj megye 209 helysége közül már csak 11 volt egészben s 24 részben, Szatmár megye 247 helysége közül egészben csak 3 mezőváros és részben 48 község, Torna megye 42 helysége közül pedig csak Torna mezőváros egyedül volt szerződéses. A kép tarkaságára jellemző azonban, hogy a Tornával szomszédos Gömörben az úrbérrendezés idejére jóformán az egész vármegyében általános lett a szerződés.

A kezében szerződést tartó jobbágy igen sok esetben nem „örökös”, hanem „szabadmenetelű” volt, vagyis a szabad költözés jogával rendelkezett. A XVIII. század derekán a tolnamegyei 57 szerződéses község közül 56, a baranyamegyei 31 közül 21, a pestmegyei 92-ből 21, a sopronmegyei 47-ből 29 volt ilyen „szabad” jobbágy. Amint azonban a szerződöttség nem mindig jelentett egyúttal szabadköltözési jogot is, úgy szerződés nélkül szolgáló jobbágy is gyakran vallotta magát szabadon költözőnek. A tolnamegyei 44 szerződés nélkül szolgáló község közül 28, a pestmegyei 94-ből 48 s az abaúji majd kétszáz közül 10 élhetett a költözés jogával. Abauj megyében 47 községben örökös és

szabadmenetelű jobbágyok együtt laktak. A szabad költözés jogára ugyanis elsősorban a pontokba szedett feltételek mellett telekre szálló új telepések s általában a „jövevény”, az „adventitius” jobbágyok tettek szert. Szabadköltözés és jövevényiség a XVIII. században körülbelül egymást fedő fogalmak voltak, így természetesen a szerződésre áttérő régi jobbágyok magával a szerződéssel még nem lettek szabadmenetelűek, viszont az új jobbágyok és a taksások szerződés nélkül is igényt formáltak ahhoz.

Az örökös jobbágyság harmadik századában tehát a jobbágnép különböző elemei kedvezményes helyzetbe jutottak, a kibontakozó kedvezmények élvezői között azonban nehéz volna tiszta osztályozást tenni. A törvény 1715-ben a földesúr birtokán „conventio” mellett cenzusos vagy zselléri kötelmet vállaló szabad vagy manumissus „ignobilis”-ről, 1723-ban jobbágyi cenzusos vagy zselléri kötelmet vállaló szabad állapotú taksás ignobilisről vagy manumissusról, más írások árendás vagy szabadköltözőről, ismét mások egyszerűen kontraktualistákról, cenzualistákról, árendásokról, szabadköltözőkről stb. szóltak s az árendást szembeállították az örökös jobbággyal. Ha nehéz is az ingadozó megjelölések mögött társadalmi állapot tényét esetenként pontosan megszabni, az nem kétséges, hogy ezek a rétegalakulások megannyi törést jelentettek az örökös jobbágyság merev rendszerén. Az eltérések különösen ott léptek elő világosan, ahol különböző állású jobbágyok laktak együtt, miként például a XVIII. század derekán a baranyamegyei Abaligetén, Babarcon, Kiskozáron, ahol a végtelen robottal és régi szolgálmanyokkal adózó röghözkötött örökös magyar jobbágyok mellett csekély robotot végző, szerződéses, szabadköltözésű új német jobbágyok éltek.

A parasztság társadalmi rétegeinek ez az emelkedő vonalú tagolódása emlékeztet a XV. századi fejlődésre, amelyben a szabad parasztság körvonalai jelentek meg. A XVIII. századi fejlődés azonban nem szánt ilyen

mélyen. A parasztbirtokra a személyi kötöttségek enyhülése mellett változatlanul nehezedik Werbőczy korának súlyos ítélete: a földön a jobbágy csak munkája jutalmát keresheti. Itt tehát nincs további fejlődés igérete, a jobbágyszabadságnak a föld szabadsága éppúgy feltétele, mint a személyé.

A szerződésben azonban az úr és a jobbágy nem is volt egyenlő fél s a földesúr gyakran félretette az írást. Baranya megyében például az úrbérrendezés alkalmával 35 község emlékezett arra, hogy eredetileg szerződéses volt, de uraik – rendszerint birtokosváltáskor – félretették a „kontraktus”-t s a szerződéses jobbágyokra is a többiek terhét rakták rá. Nem volt biztosítéka a szabad költözés jogának sem, mely így idővel itt is ott is szintén enyészni kezdett. A baranyamegyei Olasz lakói például az úrbérrendezés-kor azt vallották, hogy 60 éve laknak már a faluban, ezért örökre kötelezett jobbágyok. Más falvakban is azokat tartották „hereditárius”-oknak, kiknek eleik is ott laktak, ezt a mértéket pedig néhány nemzedék után a jövevények utódaira is alkalmazni lehetett.

Miközben a XVIII. században a parasztság társadalmának bensejében különböző erjedések indultak meg, a parasztságnak alakulásában új tényezőként jelent meg a lassan kibontakozó állami jobbágyvédelem, mely siettette a belső erjedési folyamatok megérését vagy kihamvadását s egyúttal az egész jobbágykérdésnek új szemléletet adott. A XVII—XVIII. században a jobbágyságot Európa más országaiban is védelmébe vette az állami közhatalom s bár az állami jobbágyvédelem mélyén az észszerű gazdálkodás kifejlésének, a merkantilista népesedéspolitikának, utóbb pedig Rousseau-nak s a felvilágosodás szemléletének hatásai is felismerhetők, az állami jobbágyvédelmet legelsőben az állami pénzügyi érdekei szülték. Megtartani és minél több adó fizetésére képessé tenni az állam adófizető alanyait — ezt a célt parancsolólag írták elő az egyre nagyobb terhekkel küzdő és állandó hadszervezetüket

kiépítő újkori államok érdekei. A közhatalom nem engedhette, hogy a paraszt úri terhei veszélyeztessék az állam által követelt adókat s ez vezette akkor is, mikor biztosítani törekedett a jobbágnak a telekben megtartását vagy meggátolni a telek szétforgácsolódását.

Magyarországon az 1715—23. évi országgyűlések törvényeiben új, hivatalnoki királyi kormányzat és királyi bíróság szerveztetett, egyúttal állandó hadsereg állíttatott fel. A hadsereg fenntartására új adót vezettek be, de — jóllehet a nemesség katonai jelentősége egyre csekélyebb lett — az adót csak a szabad királyi városok és a jobbágyság viselte. Az állam fenntartója jóformán a jobbágyság lett, mely az állammal az állandó hadseregen keresztül is kapcsolatba kerülván, jelentősége az állam szempontjából ezáltal is emelkedett. Az állam legfőbb pénzügyi és katonai forrásának, a jobbágnak sorsa nem lehetett többé közömbös a királyi hatalom előtt s 1723-ban felállított végrehajtó szervének, a helytartótanácsnak már felállításakor kötelességévé tétetett, hogy az adózó nép érdekeit mindenben tartsa szem előtt. A helytartótanácson keresztül a jobbágyoknak a megyei hatalomra hagyott ügye az uralkodó ellenőrzése alá került s a helytartótanács a következő 3—4 évtized alatt számos rendelkezést adott ki a pénzügyi jobbágyvédelem jegyében és a tanács gondoskodását hamar megérző jobbágyoknak számos hozzáírt panaszát igazította el.

A mozgási vágytól is fűtött jobbágyvándorlás megkötésében az állami jobbágyvédelem és a földesúri érdek összetetalálkozott s a helytartótanács különböző rendészeti szabályokat hozott meggátlására; megszüntette a jövevényeket illető, csak tovább vándorlásra ösztönző adómentességeket s kimondta, hogy a szabad költözésű jobbágy is csak akkor hagyhatja el urát, ha maga helyett mást állít. A teher kérdésében azonban a két érdek élesen szembekerült egymással s minthogy a kor jobbágykérdése legelsőben a megterhelés kérdése

volt, az érdekek ellentéte a jobbágyság egész társadalmi rendszerét megpróbálásnak vetette alá.

A teher kérdése az államtól elsősorban mérséklő fellépést kívánt a szertelen földesúri adóztatással szemben, hogy biztosíthassa a maga követeléseit. A megnövekedett állami igényekkel ugyanis gyakran kerültek szembe megnövekedett földesúri követelések, a XVIII. század első felében főként a gyakori birtokosváltozás és a zálogolások következményeként. Az új földesúr, aki nem rendezkedett be végleges uralomra, különösen pedig a zálogbirtokos, akit a visszaváltás fenyegetett, igyekezett tőkét mielőbb visszanyerni s olykor valószínűleg rablógazdaságot üzött jobbágynak. Előfordult, hogy a zálogbirtokos mindjárt birtokba lépésekor háromszorosára emelte jobbágynak pénzdókját, őket éjjelnappal robotoltatta, 2—3 heti vadászatra rendelte, a jobbágyok feleségeit és leányait pedig fonásra szólította be udvarába. A vármegyei igazgatás állandó szerveinek a XVIII. században végbemenő kiépülése következtében meggyarapodott a vármegyei pénztár részére szedett adó is. A vármegye ugyan a nemesség alkotmánya volt s igazgatásában a jobbágnak nem volt helye, de a jobbágy adójával gazdálkodott. Az állami közmunka is adóvá változott, esetenként azonban a legnyomasztóbb adó a katonaszállítás és élelmezés volt.

A teher azonban egyenlőtlen eloszlása miatt is az állam elrendező közbelépésére szorult. A közadók kulcsa — miként általában az úri szolgálmányé is — a jobbágytelek volt, telek és telek között azonban már kezdetben is különbség volt s a különbségek az idő multával csak növekedtek. Az Alföld pusztaságain az új megszállás első évtizedeiben a telepések még ott fogtak fel földet, ahol akartak s annyit, amennyit jónak láttak s a nomád földközösségből az első évek földbősége után is nagyra szabott telkek szakadtak ki, más részeken azonban a határ és a telek régen elszorult. A telek osztódását, mely különben a XVIII. században a harminckettedig is folytatódott, nem mindig követte

a valóságban a telekhányad. Sopron megyében már a XVII században 12 holdas nyolcadtelket és hat holdas féltelket lehetett találni. Az ilyen különbségek miatt természetesen az állam terhei nem osztathattak fel az adóképeség megközelítő igazsága szerint s ezt csak megnehezítette az adónak eszmei portaszámok szerint megynként folyó felosztása. Volt olyan telek, amelyre aránylag négyszeresen nagyobb adó nehezedett, mint a másokra.

A király kormányának, a helytartótanácsnak helyi és részleges orvoslatai a jobbágyrendszer ez általános hiányain nem változtathattak. Teljes rendezésre volt szükség s míg vele szemben a megkövesedett rendszer helyzeti súlyával az újításban hátrányt számító földesúri érdek harcolt, érte hatalmas pénzügyi érdekeitől készítve az uralkodó küzdött, mellette állván a felvilágosodás korának emberséges szemlélete is.

8. ÚRBÉRRENDEZÉS, KÖLTÖZÉSI SZABADSÁG.

Az úrbéri telken élő parasztnép viszonyainak országos rendezése már az 1728—29. évi országgyűlésen felvetődött, de a rendek különféle érdekei miatt egységes állásfoglalás nem tudott kialakulni s a kérdés lekerült a napirendről. Újból csak az 1764/65. évi országgyűlésen került szőnyegre a királyné, Mária Terézia kívánására. Az országgyűlést a birodalom félelmesen szaporodó háborús terhei egy részének átvállalása végett hívták egybe, az átvállalás azonban szükségessé tette volna a jobbágytság földesúri terheinek arányosítását és mértékletes vonalon való rögzítését. Miután a királyné az úrbér szabályozásához szükséges törvénycikket hosszas vita után sem tudta az országgyűléstől megnyerni, a megoldást a kormányzati gépezetre bízta. Az országgyűlés lezárása után özönével érkeztek a királynőhöz a jobbágyok panaszos, segítségkérő kérvényei s ha e tömeges megmozdulás vezetői maguk nem

hirdették volna, az előzmények ismeretében ez eddig szokatlan és a tervszerű megrendezés jegyét viselő jelenség forrását akkor is Bécsben kellene keresnünk. A megmozdított parasztság azonban nem állott meg a kérvényezgetésnél, hanem — mint ez történni szokott — túlzó kalandos vezetők befolyása alá kerülve, előbb csak a földesúri szolgáltatások megtagadásával, később már — főleg Zala, Vas és Sopron megyében — erőszakos zavargásokkal ejtette félelembe a nemességet s végül már nem kis zavarba magát az udvart. A királyné végül is kikapcsolta a kérdésből a nehézkes és érdektelennek egyáltalában nem tekinthető magyar hatóságokat s királyi biztosokat küldött ki. Ez a lépése kétségtelenül ellentétben állott a magyar törvényekkel, de nem lehetett kétsége felőle, hogy az úrbér ügyének rendezését a törvénytárral kezeikben vitázó magyar hatóságokkal nem tudja elvi álláspontjának s a hatalom érdekeinek megfelelő módon keresztül vinni.

A királyné biztosai az egész országra egységesen megállapított urbárium-keretet kaptak kezeikbe, de hogy ezt az egyes helységek helyi viszonyaihoz, a természeti, gazdasági adottságokhoz és a hagyományokhoz alkalmazhassák, előbb össze kellett írniok a jobbágyokat s meg kellett őket hallgatniok az egész országra egységesen megszövegezett kérdőpontok felől. Az adatok alapján megyénként és helységenként megállapították a jobbágytelek nagyságát s az egységes urbárium keretel között meghatározva a jobbágy és a földesúr jogait és kötelességeit, minden egyes helység urbáriuma mellé a jobbágyok és zsellérek neveit, járandóságai és adóik adataival rovatos táblázatba foglalták.

A jobbágytelekhez tartozó szántó- és rétföld különböző osztályokba soroztatott. Minden megyére sajátos viszonyainak megfelelően fokozatosan emelkedő földilletménnyel 3—4 — két megyében 5 — osztály állítatott fel s az egyes osztályokat helységenként a föld minősége és gazdasági kihasználásának lehetőségei

szerint alkalmazták. A telek szántó tartozéka az egyes osztályokban 16—40 hold, a rétföld pedig 6—22 kaszáló között váltakozott. A jobbágy kezén levő földet felmérték s a megfelelő osztály alapmértékét véve alapul, telkét meghatározták egésznek, negyednek, nyolcadnak — vagy éppen $\frac{5}{8}$ -nak, $\frac{17}{32}$ -nek. A nyolcadteleknél kisebb földön szántó és kaszáló jobbágyot a zsellérek közé sorolták. A falubeli belső telek — a ház helye az udvarral, csűrös és veteményes kerttel — országosan 2 pozsonyi mérőben (1 kis hold) állapított meg s ha a valóságban több volt a jobbágy birtokában, a többletet a szántóból vagy a rétből levonták, ha kevesebb volt, a hiányt ezekből pótolták. A jobbágy által irtott és termővé tett földet nem lehetett a telekbe számítani, viszont a földesúr a becsü letételével elvehette azt jobbágyától, a jövőre nézve pedig az irtást megszüntették. A legelőt közösnek hagyták meg s az erdő nagyságához mérték az egyébként szabad faizást. A borkocsmá Szent Mihály napjától Szent György napjáig — ahol nem volt szőlőhegy: karácsonyig — a jobbágyokat illette meg.

E jogosítványokkal szemben egységesen állapított meg a jobbágy terhe is, elsőben is a jobbágysors legtöbb keserőségének tárgya: a robot, mely igával heti 1, kézzel heti 2 nap lett. A pénzadó — ez tulajdonképpen a házhely bére — évi 1 forintban lett megrögzítve; a föld minden terméséből, továbbá méhből, bárányból, gödölyéből, kenderből, lenből kilencedet kellett adni s az „ajándék” egységesen évi 2 csirkében, 2 kappanban, 12 tojásban, 1 icce vajban, 30 telek után 1 borjúban rovatott ki. A robot és az úri adó e számai az egész telekre szóltak, ha a jobbágy hányadtelek gazdája volt, e számok is telkének hányada arányában csökkentek. A házas zsellér háza után az évi 1 forint pénzadóval, évi 18 napi kézi robottal s esetleg birtokában levő kis földcskéje után kilenceddel, a házatlan zsellér, a „lakó” nem egyébbel, mint évi 12 napi kézi robottal tartozott urának.

Mária Terézia urbáriumja részletesen szabályozta a robotolás módját, napi tartamát, egyes időszakokban kettőzésének lehetőségét, a földesúr elővételi jogát a paraszt bérmunkájára és terményeire, a robot megváltását, a különleges robotot, a rendkívüli ajándékot, a kilencedelést, felsorolta a földesúr által eddig szedett s most eltiltott járulékokat s meghatározta a kiszabható földesúri bírságot s fenyítéket, előírta az úriszék-tartás, a megyéhez intézendő felebbezés s a telekátruházás módját s rendelkezett a falu belső rendtartásáról és a falusi bíró tisztéről. Az utód nélkül elhalt vagy elszökött jobbágy javai az urat illették, de az olyan földet, amely az urbárium felvételekor parasztkézen volt — hogy az adót viselő parasztföld ne kevesbedjék — saját majorsági földjévé a földesúr nem tehetett, arra tehát vagy új jobbágyot kellett ültetnie, vagy a többi jobbágy kezére adni azt. A jobbágyokat illették a kíméréskor a paraszttelkekből feleslegként levágott ú. n. „remanenciális” földek is. Végül a vadászat, madarászat, halászat, a pálinka-, serfőzés és -árulás, a vásártartás, a mészárszék, a vendégfogadó és a vám jogából az eddigi helyzetnek megfelelően a jobbágy kirekesztett.

A királyné urbáriumja tehát pontosan körülírta az úrnak és a jobbágnak eddig szerteszét futó zűrös viszonyát s szinte egységes és megrögzített életformát szabott az ország lakosságának nagyobb részére, az urbéri viszonyban élő jobbágy- és zsellérnépre. A parasztság a mozgalmat, mely e nagy rendezéshez vezetett, anélkül élte át, hogy politikai szerepének és anyagi súlyának tudatában lett volna. A fejedelmi hatalom és a rendiség küzdelmében, mely nálunk a XVIII. század első felében az előbbi döntő győzelme nélkül a kölcsönös kiegyenlítés medrébe szorulva hullámozott tovább, a jobbágyságnak eddig számításon kívül hagyott nyers társadalmi ereje azonban a politikai tudat nélkül is komoly tényezőként lépett fel. A jobbágyság érdekei találkoztak a fejedelmi hatalomával s bár ez saját

pénzügyi szempontjaiból sietett a jobbágyság segítségére, indítékaiban a rideg anyagi vonás mellett a felelősségnek és a lelkiismeretnek is helye volt. Tudjuk, hogy a parasztság jobb sorsának biztosítása az érzékeny szívű, vallásos s az úrbér ügyét az örökös tartományokban is nyugvópontra juttató Mária Teréziának személyes lelki kérdése volt.

Az egységes magyarországi urbárium nem terjeszkedett ki a történeti ország ama részeire, melyek külön kormányzat alatt állottak. Szlavónia már korábban, az 1755. évben véres parasztlázadás után, a temesi bánság és Horvátország 1780-ban kapott egységes urbáriumot s ez urbáriumok általában megfeleltek egymásnak. A magyarországi és a bánsági urbáriumok között a telek nagysága tekintetében eltérés volt, az utóbbi ugyanis alkalmazkodott a kamarai telepítések által eszközölt kimerésekhez. Erdélyben, ahol a jobbágyság helyzete a nyugati országrészénél alásüllyedtebb volt, a jobbágy robotját a királyné 1747-ben heti 3 napi ígás vagy 4 napi kézi, a házas zsellérét heti egy napi robotra mérsékelt s 1769-ben az erdélyi guberniumtól javaslatot kért az úrbér általános rendezésére, kezdeménye azonban megakadt s a magyarországihoz hasonló nagy átfogó rendezésre itt később sem került sor.

Az úrbérrendezés az „úrbér”-i viszonyban élő jobbágyság és zsellérség viszonyait szabályozta, nem érintette tehát a parasztságnak a földesurak majorsági birtokán élő elemeit. A majorsági üzem tisztjei és tisztviselői is nagyobb részben parasztállapotúak voltak s a közadó alól mentesített majorsági néphez számították az úr majorsági földjén bérletet váltó s ezen gazdálkodó parasztot is, e társadalmi réteg zöme mégis cseleldség, az urasági majorok szerződéses szolganépe volt, melynek soraiban a mezőgazdasági üzem legkülönfélébb foglalkoztatottjait, béreseket, kocsisokat, hajdúkat, erdőkerülőket, méhészeket, hízlalókat, csikósokat, lovászokat, gulyásokat, csírásokat, birkásokat, kanászokat stb. lehet találni.

A majorsági cselédség száma a földesúri gazdálkodás kifejlése óta lassan fokozatosan emelkedett, nagyobb lendülettel a XVIII. században a nagy allodium-szervezések idejében. Bereg megye követe az 1825/27. évi országgyűlésen a jobbágytelken lakó nemesek adómentessége mellett érvelve, nagy „politicus vétek”-nek tartotta, hogy már 1791-ben a „nemtelen familiák” száma 1,256.995 volt ugyan, de ezek közül csak 762.593 háznép fizetett adót, míg 494.402 háznép „a nemesség szolgai titulusa alatt” mentes volt az adótól. Ma, másfél század távolából szinte valószínűtlennek tűnik fel ez a szám, hiszen azt jelenti, hogy a XVIII. század végén 100 adózó jobbágyra 65 nem adózó „nemesi szolga” esett. Ez a cselédtársadalom a századok során valósággal észrevétlenül, mintegy a társadalom alatt alakult ki és gyarapodott meg ennyire. A földesúri majorok e lakosai, a „puszták népe” az örökös jobbágy-ság korában is a parasztság szabadon mozgó rétege volt, minthogy urához szerződés, a „konvenció” kötötte. A megyei statutumok a XVII—XVIII. században gyakran foglalkoznak velük, rendszerint azzal a céllal, hogy szolgálati idejük általános kezdetét előírják s megtiltsák helyeiknek a szolgálat kitöltése előtt való elhagyását. Ez a tilalom 1715-ben a törvénytárba is került. Más megyei statutumok, főleg a munkáskéz szükségének s így a bér emelkedésének idején, megszabták az egyes konvenciók cselédek fizetésének háttérát. A cselédség e nagy paraszttömegét három emberöltő mulva a nagy jobbágyszabadság is társadalmilag érintetlenül adta át a következő kornak.

Az úrbérrendezés részese tehát a jobbágy és a zsellér volt, de a zsellér is csak pénzadója és robotja egy-séges megrögzítése tekintetében. A királyné újításának igazi nyertese a telkes jobbágy volt, a paraszt kisgazda, akinek viszonya földesurához és földjéhez immár biztos alapokra helyeztetett. A rendezés azonban társadalmi tekintetben nem változtatott a jobbágy állásán, mert a személyi kötöttséget érintetlenül hagyta s a jobbágy-

birtok határait nem terjesztette ki. A meglevő birtokállapot rögzítésével továbbra is fennmaradtak azok a különbségek, amelyek a jobbágygazdaságok átlagai között az ország egyes vidékei, elsősorban a telepítések után is még mindig bővebb földű alföldi terület és az ország más részei között fennállottak. Míg az Alföldön a XVIII. század második felében még gyakran lehetett egész telket találni, Ugocsa megyében az $\frac{1}{8}$ -ok és $\frac{2}{8}$ -ok uralkodtak a ritka $\frac{4}{8}$ -okkal vagy még ritkább $\frac{8}{8}$ -okkal szemben s a megyében a telekátlag a zselléreket is befoglalva a negyed telek volt. Az országban a kimért föld — a temesi bánság területét is ideértve — együttvéve 182.452 egész teleknek felelt meg, ebben a számban azonban nemcsak a tört telkek foglaltattak egészekké egybe, hanem itt szerepelnek a nyolcad telket el nem érő zsellér földek is. Az úrbérrendezés eredményének teljes számszerű feldolgozását még nélkülözzük, tekintetbe véve azonban, hogy II. József összeírása idejében ezen a területen a kézműves jobbágyok nélkül 448.972 földes jobbágyot számoltak össze, az úrbérrendezés 182.452 jobbágytelke körülbelül két- és félszerannyi jobbágy kezében volt. Ez pedig azt jelenti, hogy az országos telekátlag $\frac{2}{5}$, tehát a félteleknél alacsonyabb volt, vagyis például a jobbágyszántóföld átlaga az említett osztályok szélső pontjainak megfelelően a 7—16 hold között mozgott. A telkes jobbágy mellett jelentékeny volt a zsellérek száma is, így Ugocsában 100 telkes jobbágyra 43 házas és 13 házatlan zsellér, együttvéve tehát 56 olyan úrbéres paraszt esett, akinek egyáltalában nem volt földje, vagy csak nyolcadteleknél kisebb. Ha az ugocsai zsellérátlagot országos átlagnak vehetnénk, arra az eredményre kellene jutnunk, hogy a XVIII. század végén 100 telkes jobbágyra 120 birtoktalan paraszt — úrbéres zsellér és majorsági cseléd — esett. A kor kérdése azonban nem a birtoktalan parasztnak vagy a szegény és szegényedő jobbágynek földdel ellátása volt s két évtized múlva a magyar paraszt első író barátja, Teschedik Sámuel is csak bátor-

talánul kívánta hazája javára, „hogyan ezeknek az embereknek új hely mutattatnék, ahol falut építenének.”

Az úrbérrendezés jelentőségét mégsem lehet kicsinyelni, akkor sem, ha tekintetbe vesszük, hogy a királyné urbáriumja egyetemesen és hiánytalanul sohasem kelt életre. Az Alföldön voltak olyan jobbágyok is, akiknek a rendezés a robotteher növelésével és esetleg az egész telek mértékét is meghaladó jobbágyföldje csökkentésével hátrányosabb helyzetet teremtett az ediginél. Az úrbérrendezés általában mégis emberies határokat szabott a jobbágy kötelemeinek, elsőben is a legtöbb helyen mértéktelenül elharapózott robotnak s kiegyenlítette a jobbágyélet szélsőségeit. Az úr és a jobbágy között kötött szerződéseket az urbáriumhoz igazították s a jövőben kötendőket a vármegyén keresztül királyi jóváhagyás alá kellett felterjeszteni. Alapkövetelmény volt azonban, hogy a szerződés az urbáriumnál súlyosabb feltételeket nem háríthat a jobbágyra. Volt tehát már zsinórmérték, amelyet a jobbágy szeme előtt tarthatott s ez a mérték a helytartótanácson keresztül az uralkodó védelme alatt állott. Az egységes urbárium egyúttal összefogta azokat a szétfolyó rétegeket, amelyek az előző évtizedekben tarka összevisszaságban bontakoztak ki.

Az önkénynek az úr és a jobbágy viszonyából történt kizárása mellett a nagy mű nem kisebb jelentőségű eredménye volt az, hogy a rendezés nyomán megszületett a „parasztbirtok” fogalma. Azt a földet ugyanis, amelyet az úrbérrendezéskor jobbágykézen találtak, nem lehetett ezután a parasztság terhére megrövidíteni, a földesúr semmiféle részét annak nem vonhatta el többé a jobbágyközönségtől a maga használatára. Werbőczy csak „nemesi” földet ismert, amelyen a jobbágyot egyedül munkájának bére és jutalma illette meg, az úrbérrendezésben azonban kibontakozott a „parasztföld”. Bár e parasztbirtoknak a tulajdona továbbra is a földesúrra nézett, e tulajdon jogai magával a jobbágyfölddel való rendelkezést nem jelentették, a nemesi és az úr-

béres parasztföld tehát elszakadt egymástól. A szakadás siettette a már korszerűtlen földközösségi forma bomlását s megbontotta ugyan az úr és a szolgáló pátriárchális kapcsolatát, de ugyanakkor megnyitotta a társadalmi és gazdasági önállóságra nevelkedés útját.

Ezen az úton a magyar jobbágyság történetében nagy fordulót jelentett II. József uralkodása, mely a jobbágyságot a felvilágosodás jegyében általános emberi jogok részesévé tette. Az uralkodó elsőben is az anyja nevével méltán egybekapcsolt urbárium végrehajtását követelte, majd a kamarai birtokokon általános robotváltságot vezetett be, 1785-ben pedig — miközben a császárvárosban ismét megjelentek a panaszló jobbágyok s itt-ott az országban nyugtalanság ütötte fel a fejét — kiadta nagyhorderejű pátensét a jobbágyság szabad költözködéséről. A király az örökös jobbágyságban „rabszolgai lealázás”-t látott s a pátens eltörölte a jobbágy harmadfélszázados röghözkötöttségét, megengedte a jobbágy szabad költözését ura engedélye nélkül. Nem kellett többé a jobbágnak a házasságához sem engedélyt kérnie urától s szabadon léphetett szellemi vagy kézműves pályára. A földesúrnak sem a jobbágy, sem családja nem volt köteles személyes szolgálatot teljesíteni s a jobbágy törvényes ok és eljárás nélkül nem volt elmozdítható telkéről, szabadon rendelkezett ingó javaival, urával szemben pedig a megyei tisztii ügyész segélyéhez folyamodhatott.

A király, aki a majorsági föld parasztfölddé átváltódását is elő öhajtotta mozdítani s a közterhet meg akarta osztani nemes és jobbágy között, ezzel, főleg pedig az ország önállósága ellen törő újításaival kibékíthetetlen összeütközésbe került a nemzeti közérzülettel. Halálos ágyán rendeleteit visszavonta, jobbágy-pátense azonban ama három rendeletének egyike volt, melyeket életműve lebontásakor is érintetlenül hagyott.

9. AZ ÚRBÉR ELTÖRLÉSE.

A nemes rendek a jobbágyviszonyok egységes rendbeszedésére és a jobbágyjogok kiterjesztésére irányuló uralkodói törekvésekkel ellenszenvesen álltak szemben. A nemesi közvélemény megformálói, a vármegyék már Mária Terézia úrbéri rendeleteinek ellenszegültek s mikor a királyné szívós keménységgel keresztül vitte akaratát, a főúri és nemesi rend széles rétegeiben támadt fel az aggodalom. „Jut eszembe midőn Urbár hirdetésén, Nálad tánc közt sírtunk Hazánknak esésén” — így emlékezett vissza a versíró, aki a királyné urbáriumában egyenesen a haza vesztét látta. II. József jobbágyrendeletei még kevesebb megértésre találtak birtokos és nemesi körben. Szabolcs megye meg is tagadta a röghözkötöttséget eltörlő pátens kihirdetését, úgy látva, hogy a jobbágy helyzete jobb lett a földesúrénál. Az volt a felfogás ekkor, hogy „a Felséges udvar olyan pártfogója a parasztnak a földes uraságok ellen, amilyen sohasem volt” s a király halálával fellángoló rendi tudat tartózkodás nélkül nyilatkozott meg a jobbággal szemben is, akit „a Természet azon állapotába helyeztetvén, mintegy örökös nyomorúságra eljegyzett s a törvény az adófizetésre eltökélt.” Hont megye a királynak is azzal érvelt, hogy „a gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgákká szülessenek”.

A nemesi tömeg ilyen ólomsúlyú szemléletével kellett megküzdeni annak a vékony szellemi rétegnek, amely a kor győzelmes eszméinek hajtóereje által segítve, a jobbágyság társadalmi rendszerének megdöntésén munkálkodott. A küzdelem utolsó állomása hat évtized múlva az úrbér eltörlése és a jobbágyság szabaddá tétele volt, II. József halála után azonban az országot áthevítő pezsgésben a jobbágyság társadalmi átalakulásának kevés figyelem jutott. Teschedik — már néhány évvel előbb — szerényen szólt olyan földről, amelyet a

paraszt „mint sajátját művelhetné, vagy ha ez a Felső- és Földes-Uraság jussának károsulása nélkül éppen meg nem eshetnék, legalább az Urbárium szerint neki osztatott földdel, minden beléavatkozástul ment lévén, szabadon tehesse azt, a mi néki, gyermekeinek és unokáinak javára szolgálendő.” Az 1790—91. években különböző röpiratok szerzői, gróf Batthyány Alajos, Hajnóczy József és mások is foglalkoztak a társadalmi újítás kérdésével. Ezekben az írásokban a vezérszólam a jogegyenlőség elve volt, benne azonban a jobbágyság jövője az úrbér rendszerével egyeztetve alaktalanul jelent meg. A jogegyenlőség eszméjét a Franciaországot és az egész világot újjá formáló nagy forradalom hintette el a magyar földön is, nálunk azonban a II. József halálát követő felbuzdulásban a felvilágosodás hulláma összetalálkozott a II. József összbirodalmi törekvéseinek visszahatásaival táplált nemzeti gondolat feltörésével s benne a felvilágosodás visszaszorulván, a nemzeti gondolat a rendiség jegyében bontakozott ki. Az új nemzeti tudatban rendi és nemzeti elemek forrtak egybe s szemlélete nem lépett ki a rendiség köréből.

A nagy újításokra készülő 1790—91. évi országgyűlés ilyen körülmények között hozta meg jobbágytörvényeit, melyek elsősorban a meglévő állapot törvényesítésére irányultak. Hogy a közjogi érvény ne szenvedjen továbbra is hiányt, törvénybe iktatták a jobbágyoknak II. József által rendeletileg adott szabad költözési jogot s kimondták, hogy a büntető pert a jobbágy is felviheti fellebbezéssel a királyi tábláig, ha az ítélet meghaladja a három évet vagy a száz botot. Egyébként pedig elhatározták, hogy a földesúr és a jobbágy viszonyának szabályozására maga az országgyűlés fog javaslatot kidolgozni, már a következő gyűlésre, addig is Mária Terézia urbáriumát iktatták törvénybe.

Az úrbér javaslatán dolgozó országos bizottmány egyike volt azoknak a bizottmányoknak, amelyek az 1790—92. évi országgyűlésről kiküldve, az ország legműveltebb politikai főit egyesítették magukban. Mun-

kálataikban sok üdvös és új gondolat szólalt meg s ezek nyomán megsejthető volt az ország megújulásának biztató képe. Az úrbéri bizottmány javaslata nem ígért a jobbágyviszonyokon sok változtatást, de figyelembe kell venni, hogy a bizottmány mögött hatalmas fék gyanánt állott a nemesi közvélemény. A bizottmány a megyéktől egyenként javaslatot kért s e javaslatok legtöbbször még Mária Terézia úrbéri rendjét és II. József jobbágytörvényeit is sokalták. Sopron megye azt kívánta, hogy a „honor, respectus és authoritas” a földesúr részére biztosíttassék jobbágyával szemben, Sáros megye szerint a jobbágyság az urbárium bevezetése óta a régi műveletlenségbe süllyedt vissza, a szabad költözés pedig a jobbágy helyzetén nem lendít semmit, mivel a gyakori helyváltoztatás csak „az állhatatlan lélek jellemvonása”. Mások a testi fenyítéknek nagyobb teret óhajtottak engedni s visszaállítani kívánták az 1608. évi 13. t. c.-et, ami azt jelentette volna, hogy a jobbágyköltözés merőben az egyes megyék tetszésére bízott volna. A bizottmány nem tette magáévá e hátralépő javaslatokat, de a költözés eljárását körülírta, a telekátruházásra 5% illetéket vetett ki, megengedte, hogy a földesúr a hetenként elosztott robot $\frac{3}{4}$ részét 6 hónap alatt ledolgoztassa, egyébként a parasztbirtok jogi helyzetén változtatni nem óhajtott, elsősorban a földesúr és a jobbágy között fennálló köteléket tartotta szem előtt s kizárta örökös szerződések kötését. A javaslat azonban nem került országgyűlés elé, mint a többi országos bizottmányé sem, ezek II. Lipót halála, majd a kiábrándító Martinovics-összeesküvés bukása után és a nagy európai rázkódások közben elsüllyedtek I. Ferencnek visszahatásként jelentkező uralma alatt. A rendek 1792-ben módosították a jobbágyper eljárását a földesúrral szemben, 1802-ben megadták a személyes perelhetési jogot, egyébként pedig smételten meghosszabbították Mária Terézia urbáriumának érvényét, úgy hogy az 1832—36. évi országgyűlés, mely utána először nyult bele a jobbágykérdésbe,

a jobbágyságot alapjában azok között a viszonyok között találta, amelyek közé a jobbágyságot a királyné műve hat évtizeddel azelőtt helyezte, miközben Franciaországban megszületett a „polgár” s a jobbágyság Németországban is a múlté lett.

A politikai parasztkérdést eltemették az évtizedek az irodalomban azonban tovább élt, táplálva az irodalmi népiesség által is. A parasztszemlélet máig sem tűnt el az irodalomból s bár ez a szemlélet az eszményítő vagy regényes látásmódtól az apostolkodó, gyűjtő vagy bomlasztó hajlamig koronként különböző hangokat ütött meg, a társadalmi újításra olykor látható ösztönzést gyakorolt. Bessenyei György és Széchenyi István között a parasztszemlélet vonalát Teschedi Sámuelen keresztül a felvilágosodás európai műveltség hitvallója, Berzeviczy Gergely köti össze, aki a jobbágyság teljes felszabadítására még szintén nem gondolt, de a parasztot az ország alapjának tartotta, tisztelgetet követelt számára s hideg ésszel számítgatta sanyarú helyzetét.

Berzeviczy arra az eredményre jutott, hogy az átlagosan 1000 forint értékben számított jobbágytelegazdájának összes évi kiadása 225 forintra tehető. Ebben az összegben a legnagyobb tétel természetesen jószág fenntartása és üzemi költsége, továbbá a jobbágy és családja életének anyagi szükséglete, de nagy a sokféle szolgáltatás terhe is, így a földesúri járulékok 34.48, a hadi és a megyei háziadóra pedig 30 forint esik. Minthogy pedig Berzeviczy ugyanakkor a jobbágy évi bevételét szerencsés esetben is csak 180 forintra tudta számítani, a jobbágy tulajdonképpen évi 45.20 forint hiánnyal gazdálkodott. Ez pedig azt jelentette, hogy a jobbágy a rendes életszínvonal alatt élt s törekednie kellett járulékos munkákra és jövedelmekre. A jobbágy terhei között az utóbbi időben főként a vár megye követelményei szaporodtak meg. Pest megyébe például 1725-ben 5651, 1790-ben 91.226, 1840-ben 136.500 forint volt a háziadó s ez a több mint húsz

szoros emelkedés sem az adóalanyok szaporodásával, sem a pénz vásárló erejének csökkenésével nem tüntethető el. A megnövekedett megyei pénzadóhoz a megnövekedett megyei robot járult, mely az utak egyre fokozódó építése miatt komoly nagy terhe lett a jobbágyságnak. Haszna azonban korántsem annyi, mert a munka lélektelen volt és sokszor célszerűtlen is. Az útcsináláshoz „14 napra idegen tájékra hajtják el a szegény parasztot s ott bitangkép jobbára esztelenül s így hijába pazérlott munka közt marháját legelő híja miatt romlani és veszni látja . . . végre ha ő készítette el az utat, csak szinte megint egyedül ő maga fizet vámot tőle” — írta a Hitelben Széchenyi. Nem volt nehéz megvilágítani, hogy a jobbágyság rendszere az észszerű mezőgazdaság követelményeivel sem egyeztethető többé össze.

Az idők folyamán az is megbizonyult, hogy Mária Terézia urbáriumában, minden részletessége mellett is, sok olyan rés volt, amelyen keresztül a földesúr önkénye elérte a jobbágyot. Sok volt a panasz ezért is, sok az urbárium rendelkezéseinek mellőzéséért is, a perek pedig elhúzódtak a megye és a szolgabíró kezében. A szolgabírói hatalom viszont egyre több területére hatolt be a jobbágy életének s nem ok nélkül hangzott a panaszló jobbágyvers: „Ments meg Uram Jézus mindennemű kártul, Vármegyétől, fiscustól, hörcsöktől, tatártul.”

A legtöbb keserűségre mégis a „kurializálás” adott okot. Az urbárium megmerevítette a földesúri majorságbirtok és a parasztföld határát s így a parasztföldet nem lehetett többé majorságivá tenni, ennek ellenére egyes helyeken a parasztbirtok csökkentése megállás nélkül folyt, bár más helyeken, főleg a kamara jószágain majorsági földet is tettek úrbéressé. Az 1828. évi adóösszeírás parasztkézen 5,020.675 hold szántót talált s ugyanekkor a nemesi kézen majorsági kezelésben levő szántóföld 9,832.051 hold volt, az előbbiből azonban a tilalmak mellett is folyton újabb részek váltak le és

vették fel a majorsági jelleget. A „kurializálás” egyik — különben tilalmas — eszköze a „puszta”-telek elvétele volt, de a telek pusztává alakulása mellett az irtványföldek, a zsellérségre állítás, az úr és jobbágy egyezménye megannyi lehetősége volt a jobbágytelkek elvonásának, ami egyúttal az állami adó alól való elvonást is jelentette. Az 1828. évi összeírás alkalmával 13.383 jobbágytelek állott jobbágy nélkül s ezek közül 2177-et a tilalmak ellenére a földesúr felszántott. A földesúr az ilyen magáévá tett telkeket azonban nem mindig vette művelés alá, hanem bérbeadta jobbágnak, zsellérnek vagy szegény nemesnek s az ilyen szegény nemes — míg 1836-ban általánosan adó alá nem kényszerítették — nemesi jogával legtöbbször a parasztföldön is mentesült a köztehertől. Jobbágytelken ülő nemesek kezén az 1828. évi összeírás szerint 4170 $\frac{5}{8}$ telek volt s ezekhez 120.000 hold parasztföldi szántó tartozott.

A jobbágyföld majorságivá átváltásának egészen rendszeres módja fejlődött ki a rosszemlékű „regularitio”-kban. Ilyenkor a földesúr új felmérést hajtatott végre s a telkek új kimérésekor valami címen — esetleg a puszta telkek elenyésztetésével, de másként is — igyekezett a paraszti illetményt megrövidíteni. Bács megyében 1822-ig nyolcezer holdat alakítottak át különféle műveletek által s az új felmérés rendszerint együttjárt azzal is, hogy — bár az urbárium tiltotta — a földesúr a jobbágy jó földjét magának osztotta, helyette jobbágyának rosszat vagy éppen töretlent juttatva. Széchenyi így írt róluk: „minden jobb Industri helyett jobbágyiktól, amit bérben bírnak, elszedik, azokat legjobb földeiktől megfosztván újonnan regulázzák s őket lassan erejükből kiveszik és aztán szinte hazafitlanságnak állítják, ha valaki a magyar adózó nép sorát e részben irigylésre méltónak nem véli”.

Egyrészt a parasztföld bezárt köre, másrészt pedig a családi utódlás lépcsői tovább fokozták a jobbágytelkek aprózódását. Míg az úrbérrendezés korában az ország telekátlagát $\frac{2}{5}$ -re számíthattuk, addig

az 1828. évi adóösszeírás idején már csak $\frac{1}{3}$ -ra tehetjük azt. A jobbágyszegényedés folyamata azonban legélesebben a jobbágyok és a zsellérek számának viszonyában világosodik meg. Az országban 1846-ban 619.527 jobbággal szemben már 911.754 zsellért mutattak ki. Míg az úrbérrendezés korában Ugocsa megyében 100 telkes jobbágyra 56 zsellér esett, addig hat évtized múlva az országban 100 jobbágyra 147 zsellér esett. Kecskemét lakosságának $\frac{3}{4}$ része zsellér, Szenteseinek $\frac{1}{3}$ -a pedig házzal sem rendelkező lakó-zsellér volt. De a másik szélsőségre, a módos gazdag jobbágy-ságra is itt, az Alföldön voltak elsősorban példák találhatóak, mélyítve már most az alföldi paraszttársadalom réteg-hasadását.

A kevesbedő parasztföld és a növekvő zsellérség a XVIII. század első felében a parasztság új nagy rétegét hozta létre, a „szegődményes”-ekét. Ezek a földesúr majorsági földjéből átengedett bérföldek munkálásából éltek s állami adót — földjük nemes majorsági lévén — nem fizettek. Uraiknak a szerződésük feltételei szerint fizettek bért, esetleg hatod-dézmát s így egyes vidékeken hatod-dézmásoknak, más vidékeken szegődményeseknek, „kuriális” vagy majorsági zselléreknek nevezték őket. Mint „kontraktualistá”-król is szólnak róluk, e néven azonban nem tévesztendő össze a XVIII. században kibontakozott „kontraktualista”-réteggel, melynek szerződését az új „szerződéses” parasztság feltűnése óta „úrbérpótló szerződés”-nek jelölték. A földesúr e földkereső szegénységnek maga szabta a feltételeket, földjét tehát így jól ki tudta használni s ezért olykor az úrbéri illetőséget is szívesen alakította át szegődményessé, viszont a szegődményesek nem voltak mindig zsellérek, hanem álltak középük jobbágyok is, megelégetve az úrbéri viszonyt és a „reguláció”-k keserveit. „Most az urbarialis sessio-t semmibe se lehet venni, mert azon senkise kap, mint a henye paraszt, hogy éhen ne vesszen” — olvashatni a „Gazdasági Regulatiók Tüköre”-ben. A szegődményes nép számát

nem ismerjük, de az örökváltság politikai vitáinak tanúsága szerint egész osztályról lehet beszélni: Kossuth félmillió lélekre tette számukat.

A helytartótanácsnak egyes esetekre nyújtott orvoslatai éppúgy nem rekeszthették el a szabályok új és új réseit, miként nem parancsolhattak megállást a zselléresedés és vele a szegényedés folyamatának. A parasztsághoz a rohamosan felvirágzó polgárosodásból és művelődésből alig jutott el valami, a nemesi tömeg pedig — Felsőbüki Nagy Pálnak és néhány követnek az országgyűléseken elhangzott szónoklatai által meg nem indítva — közömbösen állott a felfakadó új jobbágységkérdésekkel szemben. A jeles gazda, Nagyváthy János, aki 1790-ben a francia eszmék áramlatában még a jogegyenlőségről értekezett, a gazdatisztek számára 1821-ben kiadott könyvében a gazdatiszt tennivalójának tartja a jobbággal jó dolgának megértetését. „Illy állapotban élni . . . mind a Felsőbüki, mind a Földes-Úrtól nagy kegyelem Annnyival inkább, hogy az azért való Tartozás, tsak felebeli munka; és az sem egészen. Pedig felében földet, Rétet mivelhetni: sehol a Világban nem tartatik igazságtalanságnak.” Az ilyen jó tanács azonban nem hidalta át a szakadékot, amelyet a nemesi önérzet csak mélyített a nemes és paraszt között. Wesselényi „undok”-nak találta a jobbágy helyzetét s a nemesek a francia háborúk idején elrendelt nemesi felkelésekre parasztjaik lázadásától tartva hagyták el tűzhelyeiket s egy, a kormány által ösztönzött parasztforradalom képe Kossuth szeméi előtt is fel-felködlött.

A magyar politikai élet küzdő terén az 1830-as években jelent meg az a szabadelvű nemzedék, mely a jobbágyság társadalmi újításait megindította. Urbárium, robot, dézsmaváltság, polgári jogok és örökváltság voltak a küzdelem jelszavai és állomásai, a célok azonban sokszor nem álltak szószólóik előtt sem világosan s végül az úrbér teljes eltörlésének gondolata is nagy események kísérőjeként hirtelen fordulattal lépett elő.

Abban a küzdelemben, mely ez eszmékért a politikai erők mezején lefolyt, a parasztság maga nem játszott szerepet, azt főrendűek és nemesek — az élen gróf Széchenyi István, báró Wesselényi Miklós, Kölcsey Ferenc, Bezerédj István, Deák Ferenc, Kossuth Lajos — vívták, a szabadelvű eszméknek és a nemzeti gondolat új átfogó ígézetének a hatása alatt. Az ellenfél saját osztályosaiknak a tömege volt, mellette a jobbágy szabadságában nem érdekelt birtoktalan bocskoros kisnemesiséggel. Míg a birtokosok vagyonuk és jövedelmük csökkenésén aggódtak, a kisnemesek, akiket csak az adómentesség, a politikai jog és a nemesi felsőbbség érzete választott el a parasztságtól, e rangadó válaszfalakat védelmezték. Az újítók sokszor találtak heves közvéleményt magukkal szemben, Szemere Bertalan utóbb azt írta, hogy 1834-ben „szabad földet és szabad embert emlegetni merény” volt s Széchenyit, aki pedig a jobbágyság felszabadításáról kifejezetten nem szólt, a „Stádium” megjelenése után „parasztlázító”-nak és „tulajdonrabló”-nak nevezték s könyvét több megye nyilvánosan elégette.

Az 1832—36. évi országgyűlés hosszú úrbéri vitái után új alapokra fektették a földesúr és a jobbágy viszonyát, megmaradva a Mária Terézia által bevezetett urbárium és a II. József által megadott szabad költözési jog kereteiben. A legjelentékenyebb előhaladás az „úrbéri kötés”-ekről szóló törvénycikk volt, amely megengedte a jobbágyoknak, hogy „csupán tartozásaikra, szolgálataikra és adózáisukra nézve külön-külön örökös kötésekkel telessenek”. Ez az „örökös kötés” azonban nem volt azonos az újító ellenzék által követelt örökváltsággal, minthogy az előbbi nem szüntette meg az úrbéri viszonyt, hanem csak helyettesítette egyezség útján kötött szerződéssel. Az örökváltság a főrendi táblán bukott meg, de a megyékben sem volt mindenütt rokonszenves: Kölcsey, aki „hétsházezer ember puhaság és szegénység által elaljasodott lelke helyett 10 millióm felemelkedhetőt” óhajtott az „alkotvány”-nak

nyerni, megyéjének az örökváltság ügyében küldött pótutasítása miatt tette le követtségét.

A szabad egyezséggel köthető örökváltságot a kötelező országgyűlés iktatta törvénybe. A megváltakozás ugyan örökre megszüntette az úrbért, a földesúr hatóság azonban továbbra is megmaradt a földön. E nagy műveletekre elsősorban a vagyoniilag erős mezővárosok és az olyan falvak vállalkozhattak, melyek földesurai maguk is jóakarattal igyekeztek jobbágyaikat a szabadság e magasabb fokára emelni. A megkövetett váltságok azonban az ország jobbágytömegéhez képest nem voltak döntő súlyúak s a újítók követelése ezután a kötelező örök-megváltás, vagyis maga az úrbér megszüntetése volt. A földesúri kárpótlás egyenetlen kérdése azonban arról tanúskodott, hogy az elv alapok sem voltak eléggé kimunkálva. Kossuth például Pest megye követi utasításába a megváltásnak földben való leróhatását is be akarta foglaltatni s hasonló fel fogást vallott Wesselényi is, jóllehet az ilyen megváltással a szűk parasztföldet csökkentették volna.

A jobbágyság nagy történeti multra visszanező rendszerét az 1848. évi IX—XIII. törvénycikkek szüntették meg. A IX. törvénycikk kimondta, hogy „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek”. A törvény a földesurak kármentesítését „a nemzeti közbecsület véd-paizsa” alá helyezve, azt a jövőndő országgyűlésre hárította. A törvénycikkek megszüntették az úri hatóságot, fenntartották a földesurak és a jobbágyok között eddig történt legelőelkülönítéseket, rendelkeztek az erdők faizási haszonvételéért indítható perekről s az úriszék bírói pótlásáról. Kimondták továbbá, hogy a kármentesítendő úrbéri javadalmak alapjául a földesúr által elveszített hasznot kell venni s az egész kárpótlási összeg az állam adósságává nyilvánítandó, végül eltörölték a papi tizedet. Erdélyben 1847-ben meg olyan úrbéri törvényt hoztak, mely-

ben az egyezményes örökváltságnak sem jutott szerep, most azonban az anyaországgal egyesülő Erdély a magyarországi törvényeknek megfelelő szabadságot adott jobbágyainak.

A bécsi februári forradalom hírei alatt hevenyészve megszerkesztett törvénycikkek nemcsak a kármentesítés kérdését hagyták megoldatlanul, hanem a jobbágyszőlők úri terhei megváltásának, a szegődményes vagy kuriális zsellérek helyzetének, a házatlan zsellérek szabaddá nyilvánításának, az irtványok, maradványföldek, pusztá telkek s egyéb, az úrbéri táblázatokban ki nem mutatott földek sorsának, a majorsági birtokra telepített szegődményes dohánykertész községeknek s a birtokhoz tapadó ú. n. kisebb királyi haszonvételeknek, a korcsmálásnak, húsmérésnek, sör- és szeszfőzésnek, malomörlésnek, vadászatnak, madarászatnak és halászatnak a kérdéseit is. A kormány ugyan 1848. nyarán az új népképviselőti országgyűlés elé terjesztette e kérdések rendezésére javaslatait, ezekből azonban a nagy önvédelmi harc fellobogása miatt törvény már nem lett. Az elintézetlenül veszteglő kérdéseknek részük volt az 1848/49. években sok helyen fenyegetően jelentkezett parasztmozgalmakban s a nemzetiségi paraszttömegek megindulásában, olyan jelenségekben, melyek a nemzetre sujtó végzet alatt komoran árnyékolták be a szabad parasztság s a szabad parasztbirtok születését.

10. SZABAD PARASZTSÁG.

Az úrbér eltörlésének és a jobbágy felszabadításának 1848-ban törvénybe foglalt tételét a szabadságharcot követő abszolutizmus kormányzatának kellett az életbe átültetnie. Különféle és rendkívül bonyolult viszonyok vártak tisztázásra és nagy horderejű birtokjogi és gazdasági kérdések megoldásra. Századok mélységében meggyökerezett rendszer lebontásáról volt szó,

ami évtizedeken keresztül tartott, sőt szórványos úrbéri perek alakjában máig tart.

A végrehajtás alapjait az 1853. március 2-án kibocsátott úrbéri és földtehermentesítési nyílt parancsok fektették le. Elsőben is — ez kimaradt a törvényből — a jobbágyot és a zsellért tulajdonnal és korlátlan rendelkezési joggal ruházták fel a kezén levő jobbágy-illetőleg zsellértelek felett. A kárpótlás kiszámítása végett a telkeket a föld minősége szerint különböző osztályokba és alosztályokba sorozták. A telkek kárpótlási összege ez osztályokban a 300–700 forint közt mozgott, a zsellértelek egyformán 50 forintra számított. A házatlan zsellér után, akire a jobbágyszabadság nagy fordulója évi 12 napi robotjának eltörlésén kívül mást nem jelentett, nem járt földesúri kárpótlás. Erdélyben, ahol sohasem volt úrbérrendezés, a kárpótlási kulcs a föld holdja volt. A volt nemesi birtokos a megállapított kárpótlás kiegyenlítéséül 5%-os földtehermentesítési kötvényt kapott s az állam e kötvények fedezésére egyetemesen szedett adópótlékokból földtehermentesítési alapot állított fel. Az alap a század végéig több, mint 300 millió forintot fizetett ki a földesuraknak a parasztföld elvesztéséért, késedelme azonban az 1850-es években nagy mértékben hozzájárult a birtokos nemesség vagyoni hanyatlásához.

Az évtizedek folyamán egész sorozata jelent meg a különböző jogszabályoknak, amelyek az úrbériség egy-egy bonyolult részletét, mint az úrbéri birtok mineműségét, a telekállomány mértékét, a foglalt földek, a maradványföldek, az erdei és nádlási haszonvételek, a legelő-elkülönítések, az irtványok, a szőlőföldek, a regále-jogok, a tagosítás és birtokrendezés kérdéseit szabályozták. E rész-kérdések közül különös jelentősége volt az erdő és a legelő paraszt hányada kiadásának. A közlegelő, mely az egyébként földtelen zsellér életében is főfontosságú, általában az 1836. évi úrbéri törvény rendelkezéseinek megfelelően hasított ki, így tehát egy egész jobbágytelek után 4–22 hold kö-

szözt mozgott, egy telekre számítva 8 úrbéres zsellérszettelket is. Az erdők kiadásánál a jobbágyok faizási haszonvételének terjedelmét kellett alapul venni.

Az abszolutizmus kormányától kellett sorsuk eldöntését várni az ú. n. szegődményes parasztnak vagy majorsági zselléreknek is, akiknek új parasztszálya Mária Terézia úrbérrendezése óta a földesúr majorsági birtokára szálló parasztelemekekből alakult ki s az 1848. évi törvények nem szólván róluk, az a veszély fenyegette őket, hogy munka alá vett földjeiktől elesnek. Az 1853. évi úrbéri nyílt parancs kimondotta, hogy az olyan majorsági földek, melyek már az urbárium bevezetésekor megtelepítették vagy a parasztnak művelés, beültetés vagy másnemű haszonvétel végett örök időre, vagy a paraszt, illetőleg családja kihaltáig engedték át, eddigi viszonyaikban maradnak, de a parasztnak által örök tulajdonul megválthatók. A többi majorsági paraszt viszonya a földesúrhoz a bérlet fogalma alá vonatott, vagyis e viszony tulajdoni igény nélkül felbonthatónak nyilvánított. A birtokban tartott majorsági parasztnak megváltkozását azonban az abszolutizmus kormánya nem vitte keresztül s az még a kiegyezés után is hosszú ideig várta rendezését, közben azonban az ország egyes részein a parasztságot nem kis izgalomban tartva. Végül az 1896. évi 25. törvénycikk vitte megoldásra a kérdést s a törvény az 1853. évi nyílt parancson túlmenve, a majorsági parasztbirtok fogalma alá vont minden, a földesúr által 1848. január 1-e előtt átengedett majorsági földet. A parasztnak az ilyen földért, melyhez erdő és legelő nem járt, szolgálmányja húszszorosának megfelelő váltáságot kellett fizetnie. A majorsági birtokos parasztságot tehát maga fizette váltakozását, nem az állam, miként az úrbéres parasztságot.

Az 1848. évi törvényt kiegészítő jogszabályok ezer és ezer paragrafusában a parasztbirtok levetett minden úri köteléket, elszakadtak a régi szálak és a parasztföld elvált a földesúr majorsági birtokától. Sza-

bad lett a parasztföld s ennek a szabadságnak a szomszédos országban — nem számítva a majorsági parasztságot — kb. 550.000 paraszt lett részese. Köztük azokban 434.000 volt száma az olyanoknak, akiknek földjükhöz nem érte el a féltelket sem. Bár egyesek kezén azóta a parasztföldből nagyobb gazdaságok és középbirtokok duzzadtak meg, általában tovább forgácsolódott a volt jobbágybirtok s ma a jobbágyutódok nagy részét azok között kell keresni, akiket a mezőgazdasági felvételek az 1—10 holdas gazdák között mutatnak ki.

A jobbágyok felszabadítását megelőző küzdelemben az 1830—40-es években nem egyszer hangzottak fel aggodalmas hangok is. Volt, aki attól tartott, hogy a jobbágyok szabad útra lépő földjeit „iparosok, tőzsészek és más pénzések” összevásárolják s a jobbágyutódokkal ezekkel szemben a bérlő állapotába jut. Pulszky Ferenc a parasztföld szétdarabolásától félt, mások a földesurak továbbra is nyomasztó hatalmától, s azt jósolták általában az aggodalmasok, hogy a jobbágy nép az élet erőinek szabad erőire vetve nem tudja magát fenn tartani.

Ha azóta látnunk kell, hogy a jobbágyutód parasztnép mozgási szabadságot nyújtó gazdasági önállóságra nem tett szert, hogy birtoka tördelözik és szétforgácsolódik, hogy anyagi bajokkal sokszor küzd nagy mértékben, hogy 1900-ban például 19.228 volt az országban az ingatlan-árverések száma, hogy a szegény, törpebirtokos vagy kisgazda továbbra is a nagybirtoktól várt munkaalkalmakkal pótolja keresményét, hogy gazdasága alig fejlődik az idők sürgető követeléseinek párhuzamában, hogy maga nem tudott felső értelmiségre termetet kitermelni, mely vezetését, nevelését és irányítását elvégezze, hogy végül a parasztság süllyedtebb sorsot jelent, melyet az emelkedő elhagy s idegen eredetű látszatát veszi magára, valóban úgy látszik, hogy — s ez a vélemény olykor el is hangzik ma — a nagy újitókorában az aggodalmasoknak volt igazuk.

A történelem távoli vidékeiről érkező szemlélő

szabadságban nem a paraszt felszabadítását marasztalja el, hanem egy idejét múlt és tarthatatlan társadalmi rendet szűkített fel, hanem a paraszt magárahagyását. A XIX. század vezérlő eszméje, a szabadelvűség szabadságot hozott a magyar jobbágnak, de nem nyújtott neki érvédelmet. A nagybirtok és a kisbirtok, a birtokosság és a birtoktalanság viszonyának alakulását a korlátlan szabad mozgás lehetőségeire, a paraszt gazdasági emelkedését pedig a szabad verseny ösztönzésére bízta, miként a társadalmi élet más terein is szabad folyást engedett a különböző feltörő erőknek.

A szabad erők játékában azonban a magyar parasztság azért is keserű következményekkel nélkülözött a közhatalom egyensúlyozó és gyámolító kezét, mivel e szabad küzdelembe nagy tehertételként vitte át a múltból a hatalmas birtoktalan tömeget: a gazdasági cselédséget és a napszámra utalt bérmunkás zsellérséget. Az előbbi számára a jobbágy szabaddá tétele semmiben nem hozott sorsváltozást, a parasztságnak továbbra is alig meglátott alsó rétege maradt. A zsellérség, amelynek háza megörökítése mellett a munkaerejével való szabad rendelkezést jelentette a forduló, már a század derekán milliós tömb volt, jövőben is szaporodva a földjeiktől elszakadókkal. A benne felhalmozódó társadalmi feszültséget előbb a nagy iparosodás, a városok gyári munkásságának haladványszerű gyarapodása, továbbá a vasútépítések és a vízszabályozások tömeges munkaalkalmi ellensúlyozták, a századvégén azonban már fenyegető földéhség, morajló parasztmozgalmak és sorvasztó kivándorlás jelezték, hogy a parasztság belsejében súlyos válság sebe nyílt meg.

Az újabb évtizedekben általánosan olyan szemlélet alakult ki, amely a közhatalomtól a parasztság társadalmi erejét megtartó, sőt növelő intézkedéseket kíván. E kívánságok gazdasági és társadalmi megfontolások mellett annak felismeréséből is fakadnak, hogy valamely nép annál egészségesebb és jövője annál biztosabb alapokon nyugszik, minél több erőt sugároz ki magából

parasztsága. Arra a népre, amelynek parasztsága társadalmilag elesett és anyagilag erejét elveszített, a társadalmakat megrázkódtató rengések idején az enyészés veszélyes lehet. Viszont az erős és kemény parasztságnak, amely összeforrott a földdel és ura a maga sorsának, olyan forrás, amelyből mindig meríthető a jövőből ifjító és megújító erő.

A jövő azonban nemcsak tőkése, hanem adóterhe is a magyarság legnagyobb, a többenél semmivel sem fiatalabb történelmi osztályának: a magyar parasztságnak.

A magyar jobbágyság összefoglaló történetéről két munka lesz szól a magyar tudományos irodalomban. K. Nagy Sándor „A magyar jobbágyság története Magyarországon” (Nagybecskerek, 1889) c. munkája alig nyújt egyebet jobbágysággal foglalkozó törvényeknél és rendeleteknél. Értékesebb és jóval ismeretesebb Acsády Ignácnak „A magyar jobbágyság története” (Budapest, 1908) c. műve, mely azonban politikai színezetű szemlélet, egyoldalú szempontok és korszerűtlen következtetések miatt már megjelenése idejében is bírálatra szorult, ma pedig, új adatok és új eredmények napvilágra kerülésénél, sok tekintetben elavultnak is tekintendő, de részletei, előzőleg pedig adatai ma is sok útmutatást nyújtanak. Általános vagy gyűjteményes történeti munkáink közül a jobbágyság története tekintetében is nélkülözhetetlen irodalmi forrás Hóman Balint és Szeffü Gyula „Magyar Történet”-e, valamint Domanovszky Sándor által szerkesztett „Magyar Művelődéstörténet” (utóbbinak eddig I. és II. kötete látott napvilágot). E munkáknak a társadalom, közelebbről a parasztság történetével foglalkozó részei ismereteinket és látókörünket nagy mértékben gazdagították. Olyan munkák, melyek a jobbágyság történetének korban vagy tárgyban csak egy-egy részével foglalkoznak, irodalmunkban nagy számmal találhatók, sok azonban ezek közül gépies társadalomszemlélete és problémátlanúsága, nem ritkán irányzatossága miatt adatain túlmenőleg alig nyújt maradandó eredményt. Az utóbbi évtizedben a parasztság multjának feltárása tekintetében is nagy előhaladást tettek és sok eredményt hoztak azok a részlettanulmányok, melyek a Domanovszky Sándor által szerkesztett „Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez” c. sorozatban jelentek meg.

E kis munka egyes fejezeteihez olyan forrásul, amelyekből adatok merítették, elsősorban — hangsúlyozva, hogy teljes felsorolásra nincs tér — a következő részmunkák jelölhetők meg.

Bakács István János: A vármegyei javaslatok az 1791. évi urbáriális bizottság előtt (Domanovszky-Emlékkönyv, 1937); Berzeviczy, Gregorius: De conditione et indole rusticorum Hungariæ (1806); Berlász Jenő: A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában különös tekintettel a jobbágyság gazdasági helyzetére (Budapest, 1936); Domanovszky György: A jobbágyság élete (M. Műv. Tört. II. k.); Ember Győző: Jobbágyvándorlás és jobbágyvédelem a 18. század első

